ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի թերթ

ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԼՐԱՏԱՐԱԿՎՈՒՄ Է 1993 ԹՎԱԿԱՆԻ ՓԵՏՐՎԱՐԻՑ

13—31 ՄԱՐՏԻ 1998 Թ.

№ 6 (115)

ԳԻՆԸ՝ 50 ԴՐԱՄ

ՍՊԱՍՈՒՄ...

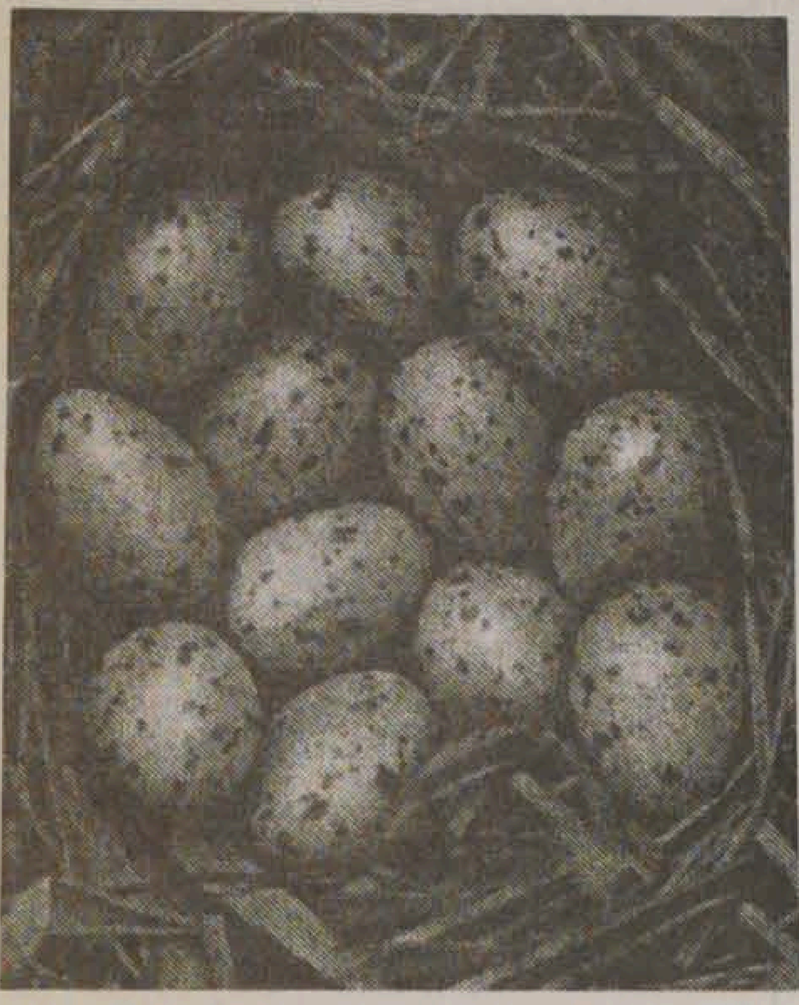

ՄԱՐՏԻ 16-ԻՆ

Դեպի ընտրություններ՝ մաքուր խղճով, ազնիվ մղումներով, ժողովրդին՝ բարեկեցիկ, երկիրը՝ հզոր ու հպարտ տեսնելու ակնկալիքով

ԸՆՏՐՈՂՆԵՐԻ 10 ՊԱՏՎԻՐԱՆՆԵՐԸ

Հայաստանը ընտրության առջև է: Դա սոսկ Նախագահի ընտրություն չէ, դա ընտրություն է մի մարդու, որի անվան հետ ժողովուրդը կապում է իր խաղաղ, բարեկեցիկ, արժանապատիվ կյանքի, հպարտ ու ազատ կեցվածքի, ազգային երազանքների կատարման հեռանկարը: Նախընտրական պայքարի ամենալարված օրերին մեր խմբագրության այցելուների քանակը զգալիորեն մեծացել էր և դարձել առավել բազմազան: Հավատարիմ մնալով ակադեմիական գաղափարներին, «Գիտությունը» բոլոր հարցերը լուսաբանելիս ելնում է հանրապետության, ազգի, արդարության շահերից և երբեք չի արտահայտում որևէ կուսակցության, խմբակցության շահը: Ու թեև շատ հարցեր, հայեցակետեր համընկնում են որևէ կուսակցության, Նախագահի թեկնածուներից որևէ մեկի ծրագրերին ու հայեցակետերին, ապա դրանք հենց այն համազգային, համաժողովրդական խնդիրներն ու շահերն են, որոնք համարյա ընդհանուր են բոլորի համար, որոնք հիմքն են մեր հեռահար նպատակների:

Այսօր էլ նախապատվությունը չտալով թեկնածուներից որևէ մեկին, մենք հրապարակում ենք մեր հեղինակների, ընթերցողների, մեր խմբագրություն այցելած մարդկանց ցանկություններն ու առաջադրանքները՝ նորընտիր Նախագահին, ակնկալելով, որ նա, ի տարբերություն նախորդի, կունկնդրի ժողովրդի ձայնին, կհարգի նրա կարծիքն ու սպասումները:

1. Կիրառել ազգային համաձայնության՝ մեկ ազգ, մեկ հայրենիք սկզբունքը, որը ժողովրդին չի բաժանի նախկինների ու նորերի, հայրենաբնակների ու սփյուռքահայերի, հարուստների ու աղքատների, բարեբախտների ու թշվառների:

2. Ժողովրդին ներկայացնել տնտեսական հստակ ծրագիր. ո՞ւր են տանելու «շուկայական հարաբերությունների» այսօրվա գործընթացները, ի՞նչ հասարակություն, տընտեսական ի՞նչ սկզբունքներով ապրող երկիր ենք կառուցելու մենք:

3. Կրճատել վարչա-կառավարական ապարատը, մեր 2,5—3 միլիոնանոց՝ իր տնտեսական, բնական սահմանափակ, համեստ կարողություններով ժողովրդին ազատել տասնյակների, հարյուրների հասնող նախարարություններից, վարչություններից, կոմիտեներից, հրաժարվել խորհրդականների, անալիտիկների, տեսաբանների գերատեսչական համակարգից, այդ աշխատանքը թողնելով գիտնականներին:

4. Պատասխանատվության կանչել այն ղեկավարներին, որոնց մեղքով ժողովրդի անցած տաս տարիների կենսապայմանների օբյեկտիվ դժվարություններին, ոչ միայն ավելացրել են իրենց կողմից արհեստական ստեղծած հոգսերը, այլև շահել են հազարների դժբախտության հաշվին: Դա առաջին հերթին վերաբերում է էներգետիկայի համակարգին, որը «էներգետիկ ճգնաժամի» տարիներին ժողովրդից խլում էր ապրելու վերջին միջոցները՝ էլեկտրականություն տալու-չտալու հովհարային ծրագիրը կենսագործելիս, մի վարքագիծ, որը շարունակվում է մինչև օրս:

5. Պետական հատուկ ծրագիր մշակել և կենսագործել թոշակառուների, անօգնականների, հաշմանդամների, միայնակների կյանքը տանելի դարձնելու ուղղությամբ: Արդյո՞ք այդ խավի դժբախտության հաշվին չեն հարստացել հայ նորելուկ միլիոնատերերն ու մաֆիոզները՝ էլեկտրականության, վառելիքի (գազ, նավթ, բենզին), ալյուրի, ծխախոտի, սուրճի վաճառքի մաֆիոզ մենաշնորհները:

6. Կանոնավորել հանրապետության բնակչության բուժսպասարկման վիճակը, ապահովել հատկապես խրոնիկական հիվանդների, ծերերի, հաշմանդամների, նաև դպրոցահասակ պատանիների անվճար բուժսպասարկումը:

7. Գյուղատնտեսությունը աշխարհի բոլոր քաղաքակիրթ երկրներում ռազմավարական նշանակության բնագավառ է: Մեր գյուղացին դարձավ հողի տեր, բայց ինքը մնաց անտեր: Ժողովրդին կերակրելու համար պետք է լուծել հողի աշխատավորին վարկ, ներդրումներ տալու հարցը՝ տեխնիկա, բուժ. միջոցներ գնելու համար: Գյուղատնտեսության զարգացման հարցում կատարել կըտրուկ շրջադարձ, ստեղծել գյուղմթերքները վերամշակող, պահեստավորող արտադրություն:

8. Պահպանել, մաքուր պահել մեր ազգային նկարագիրը: Մշակել ծրագիր՝ արևմուտքի և առաջին հերթին՝ ամերիկյան, խորթ բարքերը հեռուստատեսության, մշակույթի, մամուլի միջոցով ներթափանցումը սահմանափակելու, կանխելու համար:

9. Վճռականորեն փոխել վերաբերմունքը գիտության նկատմամբ, հանրապետությունում գործող տասնյակ գերատեսչական գիտահետազոտական հիմնարկները համախմբել գիտությունների ակադեմիայի համակարգում, նույն հարցերով զբաղվելու զուգահեռականությունը կանխելու, միջոցները քամուն տալուց խուսափելու համար:

10. Վարել իրատես հարկային քաղաքականություն, որը հաշվի առնի ժողովրդի եկամուտները, որի մի մասը միայն կարող է դիտվել շահույթ և ենթակա լինի հարկման: Վերացնել այն արատավոր օրենքները, որոնք նախկին Նախագահը և այսօրվա ԱԺ-ն ընդունել են առանց խորը մտածելու և առանց հաշվի առնելու ժողովրդի ֆինանսական հնարավորությունը: Հարկը չի կարող լինել ավելի բարձր, քան պետության կողմից տրվող աշխատավարձը, թոշակը, նպաստը:

Հայը ձեռք չի բարձրացնի հայի վրա, հայը չի կրակի հայի վրա, հայը չի թշվառացնի հային

ՀՀ ՎԱՐՉԱՊԵՏ ՊԱՐՈՆ Ռ. ՔՈՉԱՐՅԱՆԻՆ

ՀՀ-ում նոր համակարգին անցման այս ճգնաժամային փուլում հրատարակչական աշխատանքները կաթվածահար վիճակում են. չեն տպագրվում գիտական ու գիտա-մասսայական մի շարք ամսագրեր, դժվարությամբ են տպագրըվում, կամ համարյա չեն տպագրվում գիտական մենագրությունները: Շատ ամսագրեր, որոնք իսկապես ամսագրեր էին և տպագրվում էին տարեկան 12 համարներով, այժմ մի կերպ տպագրվում են 1—2 և լավագույն դեպքում 6 համարներով: Վերջիններիս թվին է պատկանում նաև էկոնոմիկայի նախարարության հովանու տակ տպագրվող «Էկոնոմիկա» ամսագիրը, որը, սակայն, 1998 թ. այլևս չի ֆինանսավորվում և դուրս կմնա հրատարակությունից:

Պետք է ասել, որ սա այն ամսագիրն է, որը մեր հանրապետության տնտեսագետների և ոչ միայն տնտեսագետների, այլ նաև տնտեսագիտության հետ առնչվող մի շարք այլ մասնագետների, աշխատությունների լավագույն «դարբնոցն» էր համարվում:

Այժմ այս ամսագրի փակման հետևանքով, շատ ու շատ տնտեսագետ երիտասարդ մասնագետներ իրենց աշխատությունները հրատարակել չեն կարող, ուստի և չեն էլ կարող թեկնածուական ու դոկտորական թեզեր պաշտպանել: Այսպիսով կարող է խաթարվել մեր հանրապետության որակյալ կադրերի պատրաստման կարևորագույն գործը:

Խնդրում ենք Ձեր միջամտությունը՝ «Էկոնոմիկա» ամսագրի գոյությունը պահպանելու կարևորագույն գործում:

Հ. ԱՎԱԳՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ տնտեսագիտության ինստիտուտի թեմատիկ խմբի ղեկավար

Մկրտիչ ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ
Ակադեմիկոս

Թուրքմենչայի դաշնագրի պատմական նշանակությունը

Մերձավոր Արևելքում ու Բալկաններում մի շարք երկրներ հրով ու սրով նվաճելուց հետո օսմանյան պետությունը XVII դարում գրավեց նաև Հայաստանի մեծ մասը: Բազմաչարչար հայ ժողովրդի համար սկսվեց արհավիրքների ու ողբերգությունների մի նոր շրջան: Թուրք սուլթանները, հավատարիմ իրենց բարբարոս էությանը, կողոպտում ու ավերում էին գյուղերը և քաղաքները, գերեվարում բնակչությանը, կազմակերպում զանգվածային ջարդեր: Ինչպես իրենց ենթակա մյուս երկրներում, այնպես էլ Հայաստանում նրանք հաստատեցին այնպիսի ծանր իրավիճակ, որը նման էր ստրկատիրական կարգերին:

Ժողովրդի վիճակը օրհասական դարձավ նաև մի այլ պատճառով: XVII—XVIII դդ. օսմանյան պետությունը և շահական Պարսկաստանը բազմաթիվ պատերազմներ վարեցին միմյանց դեմ: Տարիներ շարունակ տևող պատերազմական գործողությունները, որոնք տեղի ունեցան նաև Հայաստանի տարածքներում, պատճառեցին նոր ավերածություններ:

XVIII դարի 70-ական թթ. հայ ազատագրական շարժման ականավոր գործիչ Մովսես Բաղրամյանը գրում էր, որ Հայաստանը ավերվել ու անապատ է դարձել, ժողովուրդն անասելի ճընշումներից ու կոտորածներից խույս տալու համար փախել և պատսպարվել է լեռներում:

1772 թ. լույս տեսած իր «Նոր տետրակ, որ կոչի հորդորակ» աշխատության մեջ Բաղրամյանը գրում էր.

ոչ քաղաքք, ոչ շէնք և ոչ դղեակք ամրոցաց մնացին՝ որք ոչ խորտակեալ քակտեցան, զի միանգամայն, թէ գիւղօրէք՝ թէ աւանք՝ և ագարակքս վեր ի վայր կործանեցան...

Խոսելով արևելահայերի ծանր վիճակի մասին մեր մեծ լուսավորիչ Խաչատուր Աբովյանը, որպես ականատես, վկայում է. «Մարդ ո՞ր հողը տա գլխին, դատաստան չկա, իրավունք չկա... աղջիկն ասես՝ քաշում են, տղեն ասես՝ տանում, շատ անգամ թուրքացնում, հավատից հանում, շատ անգամ էլ գլուխը կտրում, էրում, նահատակում: Ոչ տունն էր իրանը, ոչ մալը, ոչ ապրանքը, ոչ ջանը, ոչ ողլուշաղը»:

Հայ ժողովրդի վիճակը ,ինչպես տեսնում ենք, օրհասական էր, նրա ֆիզիկական գոյությունը վտանգի էր ենթարկված: Ո՞րն էր փրկության ուղին: Հայ ազատագրական շարժման անվանի գործիչներ Իսրայել Օրին, Հովսեփ Էմինը, Շահամիր Շահամիրյանը և ուրիշներ իրավացիորեն գտնում էին, որ հայերին կարող է օգնել միայն Ռուսաստանը, քանի որ այդ հզոր պետության և հայ ժողովրդի շահերը քաղաքական մի շարք կարևոր հարցերում համընկնում են: Ընդարձակելով իր հարավային սահմանները, Ռուսաստանը, օբյեկտիվորեն, ազատություն էր բերում մահմեդական բռնապետությունների տակ հեծող հայությանը: Այդ է պատճառը, որ հայերը ձգտում էին անցնել ռուսական տիրապետության տակ:

Իրերի պատմական բերումով, հայերի ցանկությունը կատարվեց:XIX դարի սկզբին, երբ Վրաստանը միացվեց Ռուսաստանին, Հայաստանի հյուսիս-արևելյան մի քանի շրջաններ ևս ընդգրկվեցին Ռուսական կայսրության մեջ: Ռուս-պարսկական 1804—1813 թթ. պատերազմի հետևանքով, 1813 թ. Գյուլիստանի պայմանագրով Ռուսաստանին միացան Արցախը (Ղարաբաղը) և մի շարք գավառներ:

Արևելյան Հայաստանի հիմնական մասը՝ Արարատյան դաշտավայրը Երևան քաղաքով, ազատագրվեց ռուս-պարսկական 1826—1828 թթ. պատերազմի հետևանքով: Այս պատմական ակտը վավերացվեց, իրավական ձևավորում ստացավ Թուրքմենչայ գյուղում 1828 թ. փետրվարի 10-ին կնքված պայմանագրով:

1826—28 թթ. ռուս-պարսկական պատերազմին գործուն մասնակցություն ունեցան հայ ժողովրդի լայն խավերը: Բռնապետական ծանր լծից ազատագրվելու իրենց հույսերը կապելով ռուսական զենքի հաղթանակի հետ, նրանք կատարեցին ամեն ինչ ռուսական բանակի հաղթանակն ապահովելու համար: Բնակչությունն իր ուժերի ներածին չափով ռուսական զորքերին օգնեց ոչ միայն սննդամթերքով, անհրաժեշտ տեղեկություններ հաղորդելով և բազմաթիվ այլ ծառայություններ ու հանձնարարություններ կատարելով, այլև զինված պայքարով: Պատերազմական գործողությունների ժամանակ գյուղացիությունը հաճախ զենքի էր դիմում: Ռուսական զորքերի շարքերում արիաբար կռվում էին բազմաթիվ հայ կամավորներ ու աշխարհազորայիններ:

1826 թ. ամռանը, երբ դեռ նոր էր սկսվել ռուս-պարսկական պատերազմը, Շամշադինում Գրիգոր Մանուչարյանի ղեկավարությամբ կազմակերպվեց կամավորական մի ջոկատ, որը կարճ ժամանակամիջոցում իր շարքերում ընդգրկեց 500-ի չափ հեծյալ մարտիկների: Կովկասի ռուսական բանակի գլխավոր հրամանատարության ցուցումներով նա ռազմական գործողություններ ծավալեց Երևանի սարդարի հրոսակախմբերի դեմ և աչքի ընկնող ծառայություններ մատուցեց ռուսական զորքերին: Նույն 1826 թ. աշնանը գեներալ Մադաթովի նախաձեռնությամբ կամավորական մի ջոկատ ստեղծվեց Ղարաբաղի հայերից: Արիաբար կռվելով ռուսական զորքերի շարքերում, այդ ջոկատը հաջողությամբ կատարեց մի շարք մարտական առաջադրանքներ:

1827 թ. մարտ ամսին Ներսես Աշտարակեցու, բանաստեղծ Հարություն Ալամդարյանի և Թիֆլիսի նահանգապետ, գեներալ Սիպյագինի ղեկավարությամբ Թիֆլիսում ստեղծվեց հայկական կամավորական հետևակ գունդ: Հետագայում այն տեղափոխվեց Երևան և առաջապահ զորամասերի կազմում մասնակցեց մարտական գործողություններին:

Ռուս-պարսկական պատերազմի տարիներին հատկապես շատ աշխույժ գործունեություն ծավալեց ռուսական օրիենտացիայի ջերմ պաշտպան, անվանի հայրենասեր, արքեպիսկոպոս Ներսես Աշտարակեցին: 1827 թ. գարնանից սկսած մշտապես գտնվելով Արարատյան դաշտավայրում գործող ռուսական բանակում, նա ոգևորում էր տեղի հայ բնակչությանը և ամեն կերպ օգնում ռուսական զորահրամանատարությանը: Ռուս գեներալ Պոտտոն իրավացիորեն գրել է. «Պարսկական պատերազմի ժամանակ նա արդեն 66 տարեկան էր, բայց տարիները չթուլացրին սրբազանի եռանդն ու կայտառությունը, որը պատրաստ էր ամեն ինչ զոհելու, միայն թե տեսներ հայրենիքի ազատագրությունը... Ներսեսի ներկայությունը ռուսական բանակում ոգևորում էր հայ ժողովրդին, հայրենասիրության զգացումը նրանում հասցնում սըխրագործության, հերոսության և ինքնազոհության...»: Ի դեպ, Ներսես Աշտարակեցուն, որպես հայրենասերի ու քաղաքական ակտիվ գործչի, բարձր գնահատական են տվել ռուսական շատ գործիչներ և, մասնավորապես, դեկաբրիստ Ե. Լաչինովը, որը անձամբ ծանոթ էր նրա հետ:

Առանձին ուշադրության արժանի է այն հանգամանքը, որ Արևելյան Հայաստանի ազատագրման գործին մասնակցեցին ցար Նիկոլայ Առաջինի կողմից Կովկաս աքսորված շատ դեկաբրիստ սպաներ ու շարքային զինվորներ: Ռուսական բանակի մարտական գործողությունների ժամանակ աչքի ընկան հատկապես դեկաբրիստ Լաչինովը, Պուշչինը, Ռինկևիչը, Իսկրիցկին, Օրժիցկին և ուրիշներ: Նրանք լավ գիտակցում էին, որ իրենք կռվում էին ճնշված հայության ազատագրության համար: 1826—1828 թթ. պատերազմին մասնակցեցին նաև իր ժամանակի ռուս մտավորականության առաջավոր գործիչներ Դենիս Դավիդովը, Ի. Բուրցովը, Ն. Ռաևսկին, Վ. Վոլխովսկին և այլք:

Արխիվային նյութերի ուսումնասիրությունը կասկած չի թողնում այն մասին, որ Թուրքմենչայի պայմանագրի հայանպաստ հոդվածների մեծ մասը ընդունվել է Ալեքսանդր Սերգեևիչ Գրիբոյեդովի ջանքերով: Ռուս մեծ գրողը մասնակցել է ինչպես 1926—1828 թթ. պատերազմական գործողություններին, այնպես էլ խաղաղության բանակցություններին: Զգալի ազդեցու-

(Տես՝ 3-րդ էջում)

ՆԱՄԱԿ ԳԵՐՄԱՆԻԱՅԻՑ

Սիրելի խմբագրություն, «Գիտությունը» նորից անցավ երկրե երկիր և հասավ ինձ: Սրտանց ուրախ եմ, որ երեկվա «Նպատակը» այսօր հինգ տարեկան «Գիտություն» է: Դուք դեռ երեկվա մեջ լավ էիք կանխատեսել թերթի այսօրը: Ես էլ եմ միանում բոլոր ջերմ շնորհավորանքներին (հավատարիմ ընթերցողի իրավունքով): Պահե՛ք, պահպանե՛ք ձեր պայծառ ու լավ օրվա հավատն ու ամուր կամքը և տարեք 21-րդ դար: Ազգային ակադեմիայի խոսնակը լինելու, գիտության հունդերը տարածելու հետ էլ հարուցեք ու լուծեք հայության, ինչու ոչ՝ նաև հանրության (երկրում և արտերկրում) հուզող խնդիրները (թեպետ դրանք այսօր էլ եք անում):

Հարգելի գլխավոր խմբագիր, ես էլ շատ հպարտ եմ, որ անցած հինգ տարիներին(վերևում էլ նշեցի) եղել եմ ձեր թերթի հավատարիմ ընթերցողը: Մեղքս չթաքցնեմ, որովհետև... երեկվա մեկ-երկու գիտնականների անունների փոխարեն, այսօր էջերը լեցուն են (հեղե՜ղ...) ակադեմիկոսների, մեծ գիտնականների նյութերով: Կեցցե՛ք: Հայ գիտնականը, ազգային մեծ արժեքները չեն խամրել, ուրեմն ազգը ապրում է: Ի դեպ, շատ ուրախացա ակադեմիկոս Գրիգոր Գուրզադյանի ստորագրությանը հանդիպելով: Մեծ հետաքրքրությամբ կարդացի նրա «Մտածողությունը խարույկի վրա»: Իհարկե, շատ են հետաքրքրական նյութերը, որը թվեմ: Կարդում եմ որպես ընթերցող, որպես լրագրող, որպես նախկին գլխավոր խմբագիր ու հիանում եմ, բայց նաև զարմանում, որ ձեր թերթը կարիքի մեջ է:

Հայրենի իրականության մեջ կատարվող վերջին իրադարձությունները, իհարկե շատ էին անհանգստացրել ինձ (հարևան երկրի վատ օրինակը աչքի առաջ ունեի): Ձեր թերթը ստանալուց և ձեզ հետ անձամբ հեռախոսով զրուցելուց հետո հանգիստ եմ: Մեր ժողովուրդը իմաստուն է, և լավ էիք գրել մի առիթով՝ «հայը չի կրակի հայի վրա, հայը ձեռք չի բարձրացնի հայի վրա, հայը չի թշվառացնի հային»:

Լիզա ԲԵՐՔՅԱՆ-ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ

Վիսբադեն

Չգրված նամակներ

ՈՐՊԵՍ ՆԱԽԱԲԱՆ

«Սիրելի մայրիկ, այս պահին քեզ նորից նամակ եմ գրում, իսկ դու ինձ չես պատասխանում: Գիտեմ, որ դու կաս, բայց շատ հեռու ես ու չես կարող ինձ հանդիպել: Բայց միշտ սպասում, կարոտում եմ քեզ ու հավատում, որ մի օր կհանդիպենք: Ես շատ եմ ուզում...»: «Անցյալ օրը երազումս քեզ տեսա. ամպերի վրայով ինձ էիր մոտենում, դու այնքա՜ն գեղեցիկ էիր, այնքա՜ն բարի, բարձրահասակ: Ես երջանիկ եմ, որ քո նման մայր ունեմ ու ես էլ նման եմ քեզ: Մյուս անգամ, երբ նորից երազ տեսնեմ, այնպես կանեմ, որ չարթնանամ, որ երազս երկա՜ր-երկա՜ր տևի: Երբ ստանաս նամակս՝ պատասխանիր:

Քո փոքրիկ Տաթևիկ»:

Այս նամակները Տաթևիկը չի գրել, այս մասին նա պատմում է ամեն օր, բայց որքան կուզենար, որ թեկուզ հեռվում նա մայր ունենար ու ինքը այս նամակները ուղարկեր նրան: Այդ մասին այստեղ միայն երազում են: Այդ երազը կրկնվելու է վաղը, մյուս օրը: Ամե՜ն օր...

Դա նրանց կյանքն է, այն ամենը, ինչ կարող են երազել մանկատանը արգելափակված փոքրիկ էակները:

Եկեք մտնենք մանկատնից ներս ու մի քանի ժամ մնանք այս պատերի մեջ, փորձենք կարդալ այս հոգիների նամակները, հատկապես այսօր, չէ որ այստեղ ուրախություն է՝ հարսանիք...

ՀԱՐՍԱՆԻՔ

Այս սրահը ամուսնական շատ զույգեր են եկել: Այստեղ է գրանցվում մարդու կյանքի ամենաերջանիկ պահը: Այս անգամ էլ բացառություն չեղավ, թեպետ անսովոր էր պահը:

Նուբարաշենի մանկատնից նորապսակները ԶԱԳՍ ներկայացան: Երջանիկ էին զույգերը, նրանց աչքերը մեկ փայլում էին ու մեկ դառնում մտազբաղ: Դավիթն ու Սամվելը ավելի հանգիստ էին: Նրանք արդեն յոթ տարի է հրաժեշտ են տվել մանկատանը ու միացել իրենց հարազատներին: Ու թեպետ տանը նրանց սպասում էին հաշմանդամ ծնողները, անապահով կյանքն ու ամենօրյա դաժան պայքարը գոյատևելու համար, բայց նրանք ունեն սեփական հարկ, ունեն փոքր վաստակ: Ունեն հասցե:

Մարինեն և Իրինան ավելի մտազբաղ են: Իրինան չի կարող տիրապետել իրեն՝ հեկեկում է: Ինչո՞ւ... Արդյոք, անորոշությունն է նրան հուզել, մանկատան հարազատ դարձած միջավայրին հրաժեշտ տալը՞, թե պարզապես անծանոթ, կորուստների, դառնությունների, աշխարհից ու մարդկանցից մեկուսացված կյանքի բնազդը խոսեց նրա մեջ:

Սամվելը հանգստացնում է նրան. ամեն ինչ լավ կլինի:

Ամեն ինչ լավ կլինի: Չէ որ այս մարդիկ բախտակիցներ են, ունեն իրենց սեփական աշխարհը, սեփական երազանքըն ու երջանկության սեփական պատկերացումները:

Ինձ թվաց, թե հեռվից զանգեր հնչեցին, ուրախության ղողանջներ: Չէ՛, հաստատ՝ թվաց: Իսկ իրականում ամուսնանում էին երկու զույգեր: Որբ էին: Չունեին ոչինչ: Չէին տեսել մայրական ջերմություն, չէին զգացել մայրական կաթի քաղցրությունը, մայրակա՜ն քնքշանք, մայրակա՜ն սեր: Ճակատագրի բերումով նրանք տարբեր ճամփաներով ընկել էին մանկատուն: Այդ օրը նրանք կյանքի մեծ ճանապարհը միասին անցնելու դաշինք կնքեցին, դաշինք՝ շաղված արցունքով ու ուրախ ծիծաղով, դրամատիզմով ու լավատեսությամբ: ...ԶԱԳՍ-ից նորից վերադարձանք մանկատուն: Մեզ էին սպասում երեխաները: Նրանք տխուր էին, որ իրենցից բաժանվում են հարազատ քույրերը՝ Մարինեն ու Իրինան, որոնք պարում էին ինքնամոռաց ու հուզված: Կարծես այլևս չէին հանդիպելու հարազատ դարձած մանկատանը, դաստիարակներին, քույրերին ու եղբայրներին: Ամեն վայրկյան փոխում էին երաժշտությունը, պարում, գոռում, ճչում... Այդ դրամատիկ պահին, թեև դժվարությամբ, թույլ տվեցի հարց տալ. ի՞նչ է ձեզ համար երջանկությունը: Մարինեի համար երջանկությունը ընտանիք կազմել, երեխաներ ունենալն է, որ նրանք լավ սովորեն, հարգեն մեծերին, թույլերին, այն, ինչ ինքը չի տեսել, իր համար չեն արել, ուզում է տեսնեն իր երեխաները, ուզում է նրանց նվիրվել, սիրել իսկական մայրական սիրով: Սա է Մարինեի համար երջանկությունը:

— Իսկ ուրիշ ի՞նչ կցանկանայիր, ի՞նչ ես երազում...

Աղջիկը լռում է...: Մարինեն ունի մի ցանկություն, որ դուրս գա մանկատնից, արգելափակված կյանքից, միանա բոլորին, ապրի քաղաքում, շփվի մարդկանց հետ, հաղորդակցվի աշխարհին:

Նուբարաշենի մանկատունը այդ օրը ուրախությամբ էր շնչում: Երջանիկ էին մանկավարժներն ու դաստիարակները, մանկատան տնօրեն Մերուժան Ենգիբարյանը: Այդ նրանց քաջության, հոգատարության շնորհիվ է, որ սաները, ի վերջո, ժպտում են, խաղում, ուրախանում, հասնում հարսանիքի պահին, ու նայելով այս մարդկանց, դժվարությամբ ես հավատում, որ այս օջախը ապրում է բարդ ու դժվար կյանքով, ամենօրյա ճիգերով ու հոգսերով: Չի բավարարում ամենատարրականը՝ մահճակալ, անկողին: Դրսից ու ներսից եկած օգնությունները կիսատ-պռատ, մեծ ուշացումներով են հասնում հասցեատիրոջը: Ամենակարևորը՝ այս օջախը չի զգում համընդհանուր, հասարակական ուշադրություն. չկա ծրագիր՝ օգնության կարիք ունեցող մարդկանց հովանավորելու ուղղությամբ: Ահա արդեն քանի տասնամյակ է չի լուծվում, չի մշակվում մանկատների սաների ճակատագրի հարցը, երբ վերջիններս տարիքի պատճառով հրաժեշտ են տալիս մանկատանը՝ զուրկ ապրելու միջոցներից, անտուն, առանց վաստակի ու աշխատանքի, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունը հաստատող անձնագրով, բայց առանց հայրենիքի ու անհասցե, այս պատանիներն ու աղջիկները ասես «աշնան ծտեր» դուրս են գալիս մանկատան պարիսպներից ու կանգնում կյանքի խաչմերուկում՝ ո՞ւր, ո՞ր կողմը գնալ, ի՞նչ ճամփա ընտրել: Չէ՞ որ քիչ չեն դեպքերը, երբ նրանցից շատերը համալրում են պատահական «վաստակով» ապրողների, կասկածելի ըղձանքներով մարդկանց շարքերը: Իսկ նրանք Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներ են, ինչ մեղք ունեն, որ կամ մահացել, կամ նրանց լքել են ծնողները: Նրանք ունեն ապրելու իրավունք:

ՈՐՊԵՍ ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Հարսանիքից մի քանի օր հետո հանդիպեցի նորապսակներին. Նրանց հայացքում խոր կնիք էր թողել կարիքը, հոգսը: Երբ մանկատան էին՝ իրենց թեկուզ նվազագույն կարիքները հոգացողներ կային: Իսկ հիմա իրենք են՝ իրենց հոգսերին ու ամենօրյա դժվարություններին դեմ առ դեմ: Նման դեպքերում ուզում ես վերցնել հեռուստախցիկն ու բարձրախոսը և աշխարհով մեկ գոռալ. ո՞ւր եք, հայ նորածին մանթաշովներ, ո՞ւր եք՝ միջազգային ու տարածքային հիմնադրամներ, մարդասիրական օգնության մարմիններ. ձեր աչքի առաջ, ձեր կողքին քաղցած մարդիկ են ապրում, քաղցած երիտասարդներ, քաղցած նորապսակներ: Տեր կանգնենք նրանց, չէ՞ որ նրանք հայեր են, մեր ցեղակիցները, հայոց միասնական մարմնի բեկորներ:

Տե՛ր կանգնենք...

Երկու տարի առաջ, համալսարանական դիպլոմ ստանալու առիթով, «Գիտություն» թերթը նշեց, որ ես «օծվեցի լրագրող»: Այսօր, երբ ես 24 տարեկան եմ ու այդ «օծումից» անցել է 2 տարի, տասնյակ հոդվածներ եմ գրել, բազմաթիվ միջոցառումների մասնակցել, շատ մարդկանց հանդիպել, բայց կարող եմ ասել, որ 1998 թվականի փետրվարի 17-ին Նուբարաշենի մանկատանը ես ստացա լրագրողի իմ առաջին մկրտությունը:

Ասես՝ էլ ի՞նչ անակնկալ է պատրաստել ինձ համար վաղվա օրը:

Արամ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ
Լուսանկարները՝ ՀԵՂԻՆԱԿԻ

«ԿԱՆԱՉ» ՃԱՆԱՊԱՐՀ

ՀՀ Ազգային ժողովի 6-րդ նստաշրջանը ընդունեց պետական տուրքին վերաբերող օրենքը, որը անտարբեր չանցավ նաև գիտության կողքով: Հանգիստ լսել, թե ինչ է ըսպասվում մեր գյուտարարներին, կարծում եմ, հնարավոր չէ: Համաձայն ՀՀ կառավարության 1996 թ. կայացրած որոշման, օգոստոս ամսից գյուտերի արտոնագրման և դրանց ընթացք տալու համար Արտոնագրային վարչություն վճարվելիք տուրքի չափը իր մեծությամբ ցնցեց բոլոր գյուտարարներիս. ինչպե՞ս, ի՞նչ միջոցներով կատարել այդ մուծումները: Ստացվում է, որ միայն վճարունակ մարդը կարող է գյուտ անել, իսկ եթե փող չունես, ուրեմն գյուտերի մասին խոսք անգամ չի կարող լինել: Էլ ի՞նչ գյուտ, ի՞նչ գյուտարար...

Եվ այսպես, ամեն օր սպասելով, թե մի նոր լույս կբացվի, մեկ տարի ևս անցավ աննպատակ, քանի որ չձևակերպված, չհաստատված գյուտը՝ գյուտ չէ: Շատ կուզենայի իմանալ, արդյոք, եղե՞լ են կազմակերպություններ, անհատներ, որոնք նախնական հայտի համար վճարել են 70—100 ամերիկյան դոլարին համարժեք գումար: Պարզվում է, որ եղել են: Դա հայտնի դարձավ պատգամավոր Արամ Մանուկյանի ելույթից: Այսպես. 1996 թ. օգոստոսին արձանագրվել են գյուտերի 4 հայտեր, սեպտեմբերին՝ 3, իսկ մնացած բոլոր ամիսների ընթացքում ոչ մի հայտ չի արձանագրվել: Այս մասին, իհարկե, պ-ն Մանուկյանը լռեց: Ըստ նրա ելույթի, տուրքերի գումարը կրճատելու դեպքում, պետական բյուջե մտնող գումարը կավելանա մոտ 5 անգամ: Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ տուրքերի գումարի իջեցումը գյուտարարների և կազմակերպությունների համար մատչելի գների, կհանգեցնի պետական բյուջեի հարստացմանը, բարոյապես կամրապնդի գյուտարարներին, իսկ Հայաստանը կչքավորի մնալ գյուտարարների ու գյուտերի շտեմարան:

Ըստ պ-ն Մանուկյանի ելույթի, տուրքերի չափը 40 ամերիկյան դոլարի հասցնելու դեպքում անգամ, գյուտերի ընդհանուր թվից առաջացած եկամուտը այնքան չնչին կլինի, որ չարժե գյուտերից հրաժարվել դրա պատճառով:

Եթե Հայաստանի արտոնագրային վարչությունը պետք է ընդունի և հաստատի միայն արտասահմանյան գյուտերը, որոնց հեղինակներին պահանջվող գումարները բնավ չեն վախեցնում, ապա այն Հայաստանում կկորցնի իր գոյության բուն իմաստը: Այդ դեպքում մեզ կմնա միայն հուսալ, որ (Աստծո կամքով) կգան այնպիսի ժամանակներ, երբ հայ գիտնականներն էլ կկարողանան վճարել գյուտի հաստատման համար պահանջվող բոլոր տուրքերը:

Նորից ուզում եմ անդրադառնալ պետական տուրքին վերաբերվող օրենքին: Ցավով պետք է նշեմ, որ այդ օրենքը առաջին ընթերցմամբ ընդունվեց գրեթե միաձայն (3 դեմ): Դա նշանակում է, որ Հայաստանի և հայ գյուտարարների բախտը, փաստորեն, տնօրինում են գործին անտեղյակ մարդիկ: Հետաքրքիր է, այդ օրենքը պատրաստողները հարցրե՞լ են գոնե մեկ գիտահետազոտական ինստիտուտի տնօրենի կարծիքը, թե իր տնօրինած ինստիտուտը ի վիճակի՞ է վճարել պահանջվող գումարը:

Ես, որպես գյուտարար, գտնում եմ, որ գյուտերի հայտերը ընդունելու, փորձաքննության ենթարկելու համար գանձումները պետք է վերացվեն, իսկ եթե այդ չնչին գումարները այդքան անհրաժեշտ են մեր պետությանը, ուրեմն գոնե թող գյուտը հաստատվելուց հետո միայն գանձվեն որոշակի գումարներ:

Ռիմա ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ
Տեխնիկական գիտությունների թեկնածու

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵՌՆԱՇԽԱՐՀԻ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ

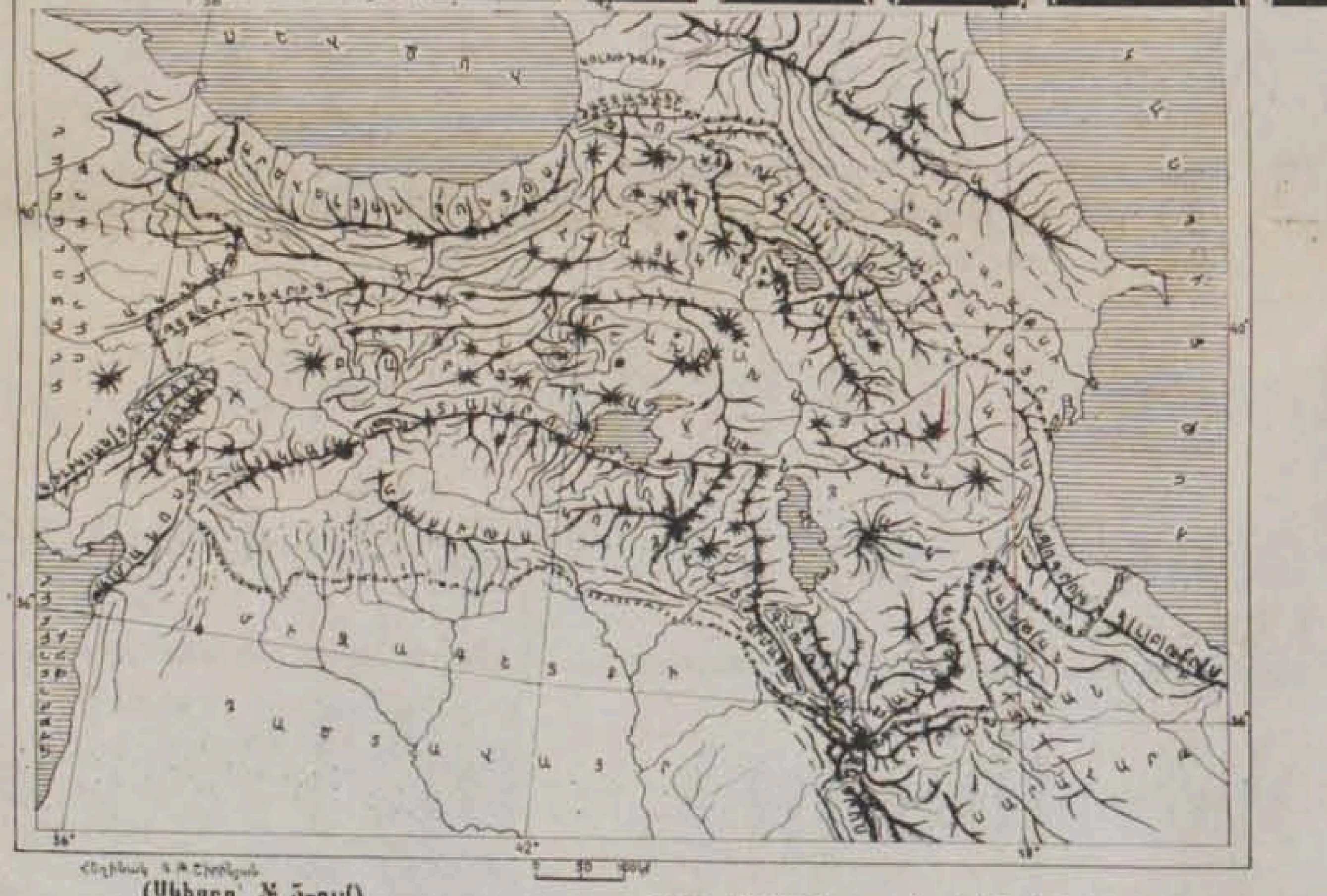

(Սկիզբը՝ № 5-ում)

Առաջնորդվելով վերը նշված այդ սկզբունքով, միավորները տարանջատելիս, առաջնային նշանակությունը տրվել է ռելիեֆին, իսկ որոշ տեղերում՝ երկրաբանական ծագմանը:

Մեթոդական տեսակետից դա նշանակում է մասնակիից դեպի ընդհանրականը կատարվող վերլուծական հետազոտություն: Այսպես, օրինակ, երկրաբանական զարգացմամբ պայմանավորված բնատարածքում ձևավորվում է ռելիեֆի համապատասխան ինքնատիպություն: Մեկ ուրիշ բնատարածքում ռելիեֆի ազդեցության տակ շատ անգամ որոշվում են կլիմայական պայմանները, որպիսիք մյուս կողմից մասամբ կախված են տարածքի աշխարհագրական դիրքից: Կլիմայական պայմանների հիմնական գործոնները ջերմությունն ու խոնավությունն են: Այս վերջիններս էլ իրենց հերթին բնորոշ ազդեցություն են թողնում հողերի ու բուսականության և սրանց միջոցով նաև կենդանական աշխարհի վրա: Մեկ այլ տեղամասում ֆիզիկաաշխարհագրական միավորների շրջանացման ժամանակ բնական տարբերիչ բաղադրատարրեր կամ գործոններ են հանդիսանում նստվածքաառաջացման պայմանները, մակերևույթի ձևախախտման պատճառները (ներծին և արտածին գործընթացները):

Նման մոտեցմամբ, կարծում ենք, առավելագույնս ապահովվում է երկրահամակարգի ֆիզիկաաշխարհագրական համալիր ամբողջականությունը՝ կարգաբանական շրջանացման ժամանակ սահմանագծման տարանջատում կատարելիս:

Հիմք ընդունելով ֆիզիկաաշխարհագրական կարգաբանական միավորների սահմանագծման վերը շարադրված բնական պայմանների համալիր հատկանիշների բնորոշիչ նախադրյալները, Առաջավոր Ասիայի լեռնային համակարգի օղակում առանձնացնում ենք մեզ հետաքրքրող **Հայկական լեռնաշխարհը:**

Այն տեղադրված է Փոքրասիական (Անատոլիական), Իրանական սարահարթերի և Այսրկովկասյան ու Միջագետքի դաշտավայրերի միջև (տես քարտեզ-սխեման):

Հյուսիսում նրա սահմանը սկսվում է Եշիլըրմակի գետաբերանից ու ձգվում Սև ծովի հարավարևելյան ափագծով մինչև Ճորոխի գետաբերան, ապա շարունակվում Փոքր Կովկաս լեռնահամակարգի հյուսիսային ստորոտներով, հիմնականում պահպանելով ծովի մակարդակից 300 մետր բարձրությունը, ու ընդգրկելով Թալիշի լեռները, հպվում է Կասպից ծովին:

Արևելքում Հայկական և Իրանական լեռնաշխարհները տարանջատող գիծը ձգվում է Կասպիականի ծովափով մինչև Սեֆիդռուդի գետաբերանը, ապա այդ գետահովտով շարունակվում մինչև Կզըլուզեն գետի ակունքում բարձրացող լեռնագագաթը (3173 մ): Այդ լեռնագագաթը միաժամանակ լեռնահանգույց է Շահբերդ, Գուրտակ (Куртак) լեռնաշղթաների և Զագրոս լեռնահամակարգի համար, որ սահմանազատում է երկու ինքնատիպ լեռնաշխարհները միմյանցից:

Հարավում Հայկական լեռնաշխարհի սահմանը նշված գագաթից անցնում է Շիլեր (Սիվալ) և Փոքր Զաբ գետահովիտներով ու շարունակվում Միջագետքի հարթավայրը հյուսիս-արևելքից եզերող Արմանա (Արմածին) լեռների հարավային ստորոտներով (ծ. մ-ից 500 մ բարձրության գծով) մինչև Տիգրիսի և Արլ.—Խաբուրի գետախառնման տեղը: Դրանից հետո լեռնաշխարհի սահմանը, պահպանելով ծ. մ-ից նշված բարձրությունը, որն համապատասխանում է նաև Արաբական և Եվրասիական քարոլորտային սալերի առճակատման գծին, ձգվում է Մարդինի (Մասիոս) լեռների, Ուրֆայի և Այնթապի սարահարթերի հարավային ստորոտներով, հասնում Պազարջիկի գոգավորություն:

Արևմուտքում Հայկական լեռնաշխարհի սահմանագիծն անցնում է Մարաշի գոգհովտով, Ջահանի (Джейхан), ապա նրա աջ վտակներ Ծատալակի և Գյոկսունի հովիտներով ու Ալբիստանի գոգավորությունով ձգվում է հյուսիս, շրջանցում Բինբողա և Կիլիկյան Տավրոս (Тахталы) լեռնաշղթաները, մտնում է Պազարվիրանի գոգավորություն՝ Ծամնդավ (Заманты) գետի վերին հոսանքում: Այնուհետև լեռնաշխարհի սահմանը շրջանցելով Փոքր Հայք բարձրավանդակը հարավից եզրափակող Թեջեր լեռնաշղթայի Խնզըր (2750 մ) գագաթը, հասնում է Գեմերեկի գոգհովիտ ու Կզըլըրմակի հովտով ձգվում հոսանքով վեր, մինչև Սվազի երկարաձգված գոգհովտի հարավային եզրը: Այդտեղից հետո Հայկական լեռնաշխարհը Փոքրասիականից տարանջատող սահմանը Ակդաղ, Դևեջի և Եշիլըրմակ լեռնաշղթաների միակցման տեղամասի անջրպետով անցնելով, մտնում է Թոքատի գոգավորություն ու Եշիլըրմակի հովտով ընթանում մինչև Սև ծով:

Տարածվելով համաշխարհային օվկիանոսի չորս մեծ ջրային ավազանների և հարանից, համեմատաբար ցածրադիր սարահարթերի ու դաշտավայրերի միջակայքում, Հայկական լեռնաշխարհը իրավամբ ողջ երկրագնդում ունի բացառիկ դիրք: Այն վերոհիշյալ սահմաններում ֆիզիկաաշխարհագրական տեսակետից առավել ամբողջական է ու միասնական և զբաղեցնում է 503,657 քառ. կիլոմետր մակերես:

Տեղադրված է հյուսիսային լայնության 34°15′ և 42°05′ զուգահեռականների և արևելյան երկայնության 35°54′ և 50°00′ միջօրեականների միջև:

Այսպիսով, Հայկական լեռնաշխարհը իրենից ներկայացնում է 2300 մետր միջին բարձրության **լեռնային երկիր,** որը 500—600 մ-ով բարձր է հարևան սարահարթերից: Նրա ամենաբարձր կետը (5.165 մ) լեռնաշխարհի կենտրոնում վեր խոյացող Մեծ Արարատ լեռնագագաթն է (Ազատն Մասիսը):

Գաբրիկ ՇԻՐԻՆՅԱՆ
Աշխարհագրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

(Սկիզբը՝ № 5-ում)

Ուրեմն հողի պահպանումը ամբողջական-կառուցվածքային վիճակում, մեծ և կարևոր խնդիր է բոլոր ժամանակներում, արդի պայմաններում առավել ևս: Հողը նաև պետք է փայփայել և սնուցել՝ հատկապես մշակովի հողերը, որ մեզանում ունեն բնական ցածր բերրիություն, դրանք պետք է կողմնակիորեն հարստացնել ազոտական պարարտանյութերով, ինչպես նաև մշակել համապատասխան տեխնոլոգիաներ՝ կենսահումուսով և այլ խթանիչներով հողը պարարտացնելու ուղղությամբ:

«ԱՌԱՆՑ ՍԵՐՄՆԱԲՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՀՍՏԱԿ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՍԵԼԵԿՑԻՈՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԸ ԿԴԱՌՆԱՆ ԱՎԵԼՈՐԴ...»

Պետք է նշել, որ վերջին տասնամյակում աշխատանքային վատթար պայմաններում հանրապետության գյուղատնտեսական հիմնարկներում՝ Հայկական գյուղատնտեսական ակադեմիա, Երկրագործության, խաղողագործության, գինեգործության, պտղաբուծության, բանջարային մշակաբույսերի գիտահետազոտական ինստիտուտներ, տեխնիկական մշակաբույսերի փորձակայան, ընտեղծվել և շրջանացվել են խաղողի 14, ցորենի 6, բանջարային մշակաբույսերի 6 սորտեր, որոնք արտադրական գործընթացի մեջ են և կիրառական ընդլայնված ծավալ կարող են ստանալ, եթե գործի տերերը ունենան ժամանակակից սարքավորումներով կահավորված լաբորատորիաներ, շահագրգիռ մասնագիտական ներուժ և համապատասխան նյութատեխնիկական աջակցություն (ֆոնդ):

Բուսաբուծական սելեկցիայի գործընթացը պայմանավորված է սերմնաբուծության համադրվածքով: Սակայն նախկին, ավելի քան 100 սերմնաբուծական տնտեսությունների փոխարեն այսօր գործում է 35-ը, որոնց տնտեսական-արտադրական ցուցանիշները դեռևս այնքան սուղ են (ցածր), որ ի վիճակի չեն անգամ ինքնաբավարարման: Նման իրավիճակից դրդված՝ հողի սեփականատերերը ոչ պաշտոնական ճանապարհներով (ազատ եղանակներով) շատ հաճախ ստիպված են լինում հանրապետություն ներկրել պատահական սորտերի սերմնանյութ և առանց ստուգման ու արտադրության մեջ փորձարկման, ցանքի տակ դնել նույնիսկ մեծ տարածություններ՝ արտադրությանը մատնելով բախտի քմահաճույքին... Նման դեպքերում, ինչ խոսք, արդյունքը լինում է անմխիթարական:

Իրավիճակը թելադրում է անհատական և կոլեկտիվ գյուղացիական տնտեսություններին բարձրորակ սերմնանյութով ապահովելու և բարձր արտադրանքի երաշխիք ունենալու համար հանրապետությունում անհապաղ ստեղծել գյուղատնտեսական մշակաբույսերի **սերմնաբուծության** հատուկ հա[illegible] տահետազո[illegible] տուտների [illegible] տնտեսությունների միջոցով զարգացնել-ստեղծել առաջնային սերմնաբուծություն՝ ասել է, թե՝ սուպերէլիտային և էլիտային որակի սերմերի արտադրություն: Նույն նպատակի համար անհրաժեշտ է լուծել սերմնաբուծական տնտեսությունների նյութատեխնիկական ֆոնդի հիմնախնդիրը՝ նրանց առաջիկա հինգ տարիներին արտոնելով հողի հարկի 50 տոկոս վճարումը, երկարաժամկետ արտոնյալ վարկերի ձեռնադրումը, արտերկրների սելեկցիոն գիտահետազոտական կենտրոնների հետ համագործակցությունը, միջազգային չափանիշներին համապատասխանող իրավական դաշտի ստեղծումը: Պետք [illegible] թյան ոլորտներում, առանց սերմնաբուծության հստակ համակարգի ստեղծման այդ աշխատանքները կդառնան ավելորդ:

«ԿԻՐԱՌԵԼ ԱՌԱՋԱԴԻՄԱԿԱՆ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐ՝ ԲՈՒՅՍԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ»

Ներկայումս և հեռանկարում գյուղատնտեսական մշակաբույսերի պաշտպանությունը վնասատուներից, հիվանդություններից և մոլախոտերից պետք է հենվի առաջիկների արտադրության ինտեգրացման աստիճանի և սկզբունք[illegible] ղի, պտղատու այգիների, կարտոֆիլի, հացահատիկային և բանջարաբոստանային մշակաբույսերի) մի շարք վնասատուների և հիվանդությունների դեմ մեծածավալ սրսկումներից փոքրածավալ եղանակով մշակումների անցումը, որի հետևանքով պակասեցվում է բանվորական հեղուկի (50 տոկոս) և պեստիցիդների (25—40 տոկոս) ծախսը (քանակը):

Ըստ նոր տեխնոլոգիաների՝ պահանջմունք է դառնում ընտեղծելու մշակաբույսերի հիվանդությունների նկատմամբ դիմացկուն սորտեր՝ համապատասխան փորձարարական մեթոդներով դրանք հանգելու հիմունքներով:

ԱՆԱՍՆԱԲՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ ՏՈՀՄԱ-ՍԵԼԵԿՑԻՈՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՒՄԸ ԻԲՐԵՎ ՎԵՐԵԼՔԻ ԵՐԱՇԽԻՔ

Գյուղատնտեսական կենդանիների վաղաժամ սեփականաշնորհման հետևանքով հանրապետության անասնաբուծությունը կրեց զգալի վնասներ. [illegible] ընդհանուր անասնագլխաքանակի բացարձակ նվազեցում (հատկապես թռչնաբուծության և խոզաբուծության ճյուղերում), որն ուղեկցվեց նրանց տոհմային որակի (արժեքի) անկմամբ:

Անասնաբուծության բնագավառի նման իրավիճակը թելադրում է կազմակերպական նոր վերաբերմունք դրսևորել գիտականորեն շտկելու խաթարվածը՝ հիմքում դնելով էթնիկական (և բուծվող այլ ցեղերի) պահպանումը և հետագա բարելավումը, կատարելագործումը. այսինքն գործունեության ծրագիր դարձնել տոհմա-սելեկցիոն գործը՝ ձգտելով նպատակադիր գիտահետազոտական ամբողջականության հասցնելու այն, այնպես որ անասնաբուծական յուրաքանչյուր ճյուղ տնտեսական նոր հարաբերություններում կարողանա գործել, մրցունել շուկա՝ իբրև օգտակար, շահութաբեր:

Այդ առումով հանրապետությունում տավարի էթնիկական ցեղը՝ կովկասյան գորշը, բուծվելու է ինչպես մաքրացեղ, այնպես էլ ամերիկյան սելեկցիայի շվիցներով տրամախաչելով: Չեն բացառվում նաև որոշ ռեգիոնների նախիրներում ջերսեյան և հոլշտինյան ցեղերի օգտագործումը՝ իբրև բարելավող:

Սևաբղետի նկատմամբ պետք է կատարվի մաքրացեղ բուծում և տրամախաչում հոլշտինյանով: Բուծման արսենալում դեռ կփորձարկվեն կլիմայավարժման Գերմանիայից ներմուծված գորշ (շվից) տավարի գլխաքանակը՝ համապատասխան ռեգիոններում:

Մեդրա ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ
ՀՀ գյուղատնտեսության [illegible]

(Շարունակելի)

Թուրքմենչայի դաշնագրի պատմական նշանակությունը

(Սկիզբը՝ 1-ին էջում)

թյուն ունենալով ռուսական բանակի հրամանատար Պասկևիչի վրա, նա կարողացավ վերջինիս միջոցով ընդունել տալ օրենք «Հայկական մարզ» ստեղծելու համար, կազմակերպել պարսկահայերի մասսայական գաղթը դեպի Արևելյան Հայաստան, նյութապես օգնել հայ գաղթականներին:

Արևելյան Հայաստանի ազատագրումը անսահման ուրախություն և ոգևորություն առաջացրեց ոչ միայն կովկասահայության մեջ, այլև Ռուսաստանի և շատ երկրների հայաբնակ վայրերում: Այս տեսակետից շատ բնորոշ է, օրինակ, այն խանդավառությունը, որ ապրեցին Հնդկաստանի հայերը: Մադրասում և Կալկաթայում տեղի ունեցան հանդեսներ ու տոնակատարություններ: Այդ գաղթավայրերից ստացվեցին բազմաթիվ ողջույններ ու շնորհավորանքներ: Նրանցից մեկում ասված էր. «Հնդկաստանի տարբեր քաղաքներում բնակվող հայությունը խիստ հիացած է, որ իր հին հայրենիքը՝ Արարատյան աշխարհը, Էջմիածնի դարավոր Մայր տաճարի հետ միասին, գտնվում է Ռուսաստանի սահմաններում»: Հայ նշանավոր գրող Մեսրոպ Թաղիադյանը իր հայրենակիցներին (այսինքն երևանցիներին) Մադրասից ուղղած նամակում գրում էր. «Աչքներդ լույս, որ մեր քաղցր աշխարհքն պարսից դառն չարչարանքներից ազատվեց»:

Իհարկե, չի կարելի անտեսել այն իրողությունը, որ արևելահայությունը, անցնելով ցարական Ռուսաստանի տիրապետության տակ, չազատվեց ազգային ճնշումներից ու սոցիալական կեղեքումներից: Ցարական կառավարությունը վարում էր գաղութային քաղաքականություն, որի ծանրությունը իր վրա կրեց նաև հայ ժողովուրդը: Սակայն, չնայած դրան, Արևելյան Հայաստանի միացումը Ռուսաստանին, դրական շատ մեծ դեր խաղաց մեր բազմաչարչար ժողովրդի պատմական ճակատագրում: Ստեղծված պայմաններում փրկության միակ ելքն այդ էր:

Ի՞նչ փոփոխություններ տեղի ունեցան Թուրքմենչայի պայմանագիրը կնքելուց հետո: Նախ՝ վերջ տրվեց արևելահայության բնաջնջմանը: Կանգ առավ երկրի այսպես կոչված հայաթափման պրոցեսը, արագ կերպով ավելացավ հայ բնակչության թիվը: Եթե XIX դարի սկզբին հայերի թիվը Արարատյան դաշտում չնչին էր, ապա դարի կեսերին զգալիորեն աճեց: Դրան նպաստեց հայերի գաղթը Պարսկաստանից և Թուրքիայից դեպի Արևելյան Հայաստան ու Անդրկովկաս: Կարելի է ասել, որ փաստորեն այստեղ՝ Արևելյան Հայաստանում տեղի ունեցավ մի շատ կարևոր երևույթ՝ հայերի համախմբման, ազգային կոնսոլիդացիայի պրոցես:

Հայ բնակչության թիվը աճեց նաև հետագա տասնամյակներին: Նկատենք, որ հայության այս ազգային կոնսոլիդացիայի շնորհիվ էր, որ 1918 թ. ստեղծվեց Հայաստանի առաջին հանրապետությունը:

Հայաստանի միացումը Ռուսաստանին առաջադիմական նշանակություն ունեցավ երկրի տնտեսական կյանքի զարգացման համար: Ռուսական կայսրության կազմում Արևելյան Հայաստանը ստացավ տնտեսական զարգացման նոր հնարավորություններ: Խաների և փաշաների տիրապետության ժամանակ երկրի տնտեսությունը լճացում ու դեգրադացիա էր ապրում: Ունենալով տնտեսական զարգացման ավելի բարձր մակարդակ, Ռուսաստանը խթանեց Հայաստանի տնտեսական կյանքի զարգացումը, ստեղծեց դրա համար բարենպաստ պայմաններ:

Արևելյան Հայաստանի միացումը Ռուսաստանին խոշոր դեր խաղաց հայ մշակույթի զարգացման գործում: Ռուս ժողովրդի հարուստ ու առաջավոր կուլտուրան նպաստեց հայ գրականության, արվեստի ու գիտության ծաղկմանը: Բնորոշ է, որ մեր մեծանուն գրողներ Խաչատուր Աբովյանը, Գաբրիել Սունդուկյանը, Հովհաննես Հովհաննիսյանը, Հովհաննես Թումանյանը և ուրիշներ կրել են ռուս դասական գրականության բարերար ազդեցությունը: Խոսելով այդ մասին, Թումանյանը գրել է. «Սիրով ու պատկառանքով խոնարհվում եմ ռուսական մեծ ազգի հոյակապ գրականության առջև, Պուշկինի, Լերմոնտովի, Գոգոլի, Դոստոևսկու, Տուրգենևի, Չեխովի, Տոլստոյի և իրենց արժանավոր ժառանգների գրականության առջև, որի վրա կրթվել են մեր գրողներից ու մտավորականներից շատ-շատերը»:

Նույն հարցի մասին Ավետիք Իսահակյանը ասել է. «Հայ ժողովուրդը տակավին Իվան IV-ի ժամանակ իր հայացքը հառել էր Մոսկվային և իր բախտը ձգտում էր կապել նրա հետ: XIX դարի սկզբներին միայն իրականացավ նրա փափագը և մտնելով Մոսկվայի համաստեղության մեջ, սկսեց այնտեղից ստանալ լույս, գիտություն, նոր կուլտուրա»: Պատմաբան Լեոն արտահայտվել է այսպես. «Ռուսաց զենքը ոչ միայն բերում էր խաղաղություն և հանգստություն, այլև կապում էր կամուրջ այնքան դժբախտություններ տեսած մեր երկրի և եվրոպական քաղաքակրթության միջև»:

Թուրքմենչայի դաշնագրի պատմական նշանակությունը բարձր գնահատեցին նաև Ստեփանոս Նազարյանը, Գրիգոր Արծրունին, Ալեքսանդր Երիցյանը, Ղազարոս Աղայանը, Պերճ Պռոշյանը, Կարապետ Եզյանը, Արշակ Չոպանյանը և շատ ուրիշներ: Արտահայտելով մեր մտավորականության ու ժողովրդի ջերմ ռուսասիրությունը, Հովհաննես Թումանյանը 1920 թ. գրել է. «Մեր փրկությունը Ռուսաստանից է եղել և Ռուսաստանից էլ պետք է լինի: Մեր ապագան, ինչպես միշտ ասել եմ, կապված է Ռուսաստանի հետ»:

Ահա և մեր մեծ հայրենասերի խոսքն ու պատգամը:

•°•

Թուրքմենչայի պայմանագրից հետո ավելի ամրապնդվեց ու խորացավ հայ-ռուսական բարեկամությունը և համագործակցությունը: XIX դարի երկրորդ կեսին և XX դարի սկզբին տեղի ունեցած ռուս-թուրքական պատերազմներում, ռուսական զորքերին օգնելու համար հայերն ստեղծեցին աշխարհազորային դրուժինաներ, ժողովրդական միլիցիա, կամավորական գնդեր, քանի որ սուլթանական բռնապետության ծանր լծի տակ հեծող հայության ազատագրությունը կապված էր Ռուսաստանի հաղթանակի հետ:

Ռուս-հայկական բարեկամությունը չդադարեց նաև մեր օրերում, հավատարիմ դարավոր ավանդույթին, 1997 թ. օգոստոսի 29-ին Մոսկվայում, Ռուսաստանի Դաշնության և Հայաստանի Հանրապետության միջև կնքվեց «Բարեկամության, համագործակցության և փոխադարձ օգնության պայմանագիր»: Պատմական այդ մեծ իրադարձությունը ջերմ ընդունելություն գտավ ինչպես Հայաստանում, սփյուռքում, այնպես էլ Ռուսաստանում: Շատ կողմերով եզակի այդ պայմանագիրը անկասկած կարևոր նշանակություն կունենա մեր թե՛ ներկայի և թե՛ ապագայի համար:

Հարկ է ավելացնել, որ հայերի ռուսական կողմնորոշումը ունեցել է և ունի համաժողովրդական բնույթ: Ռուսաստանին բնական և հուսալի բարեկամ են համարել մեր ժողովրդի առաջավոր և իմաստուն բոլոր գործիչները՝ ընդգրկած Իսրայել Օրուց, Խաչատուր Աբովյանից մինչև մեր օրերի հանրահռչակ գործիչներ Վիկտոր Համբարձումյանը, Մարտիրոս Սարյանը, Արամ Խաչատրյանը, Վիլյամ Սարոյանը և ուրիշներ: Վ. Սարոյանը, օրինակ, գրել է. «Մեզ համար մեծ բախտ է, որ մեզ զորավիգ է ռուս ժողովուրդը: Մենք չենք կարող գոյատևել առանց զորավոր պաշտպանության.., ռուսները մեր եղբայրներն են, մեր բարեկամները»:

Հետաքրքիր է նաև հայ հեղափոխական դաշնակցության կուսակցության նշանավոր գործիչ Արմեն Գարոի՝ Գարեգին Փաստրմաճյանի կարծիքը: Խորհելով 1920—1921 թթ. հայկական հարցի կապակցությամբ տեղի ունեցած իրադարձությունների մասին նա հայտնել է հետևյալ համոզմունքը. «Առանց ռուսական ակտիվ աջակցության մենք հնարավորություն չենք ունենար գոնե կիսով չափ իրականացնել մեր ազգային իդեալը՝ ունենալու սեփական հայրենիք մը՝ անկախ կամ թեկուզ կիսանկախ, ուր մեր ժողովուրդը հնարավորություն ունենա յուր հալալ աշխատանքով ապրելու հեռու թրքական սուրեն և հուրեն... Միայն Ռուսաստանն է, որ կարող է Հայաստանի մանդատորը լինել. ուրիշ ոչ որ չի գնալու Հայաստանի սարերում վրա յուր զինվորները սառեցնելու»:

ԹՈՒՐՔՄԵՆՉԱՅԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻ 170-ԱՄՅԱԿԻՆ ՆՎԻՐՎԱԾ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ՆՅՈՒԹԵՐԸ

Գալուստ ԳԱԼՈՅԱՆ
Ակադեմիկոս

Արևելյան Հայաստանի միացումը Ռուսաստանին և հայոց պետականության վերականգնման խնդիրը

(Սկիզբը՝ № 5-ում)

Ռուսաստանի արտգործնախարար Ս. Սազոնովը Կովկասի փոխարքային գրած (1916 թ. հունիս) նամակում նշում էր, որ Ռուսաստանը «հնարավոր» էր համարում Թուրքահայաստանում «հայերին, որոշյալ սահմաններում, վերապահել դպրոցական և եկեղեցական անկախություն, մայրենի լեզվից օգտվելու իրավունք» և այլն: Սրանով, ըստ Սազոնովի, վերջակետ էր դրվելու «Հայկական հարցին», եթե ցարիզմը պատերազմից հաղթանակով դուրս գար, Փոքր Ասիայի բաժանման ծրագիրն իրագործվեր և Արևմտյան Հայաստանը միացվեր Ռուսաստանին:

1916 թ. հուլիսի 16-ին, պատասխանելով Սազոնովին, Վորոնցով-Դաշկովին փոխարինած Կովկասի փոխարքա Նիկոլայ Նիկոլաևիչը «ծայր աստիճանի ուրախ» ողջունում էր այս ծրագիրը, համարելով, որ այլևս «Հայկական հարց» չկա, քանի որ այն գոյություն ուներ «պատերազմից առաջ եղած կայսերական սահմաններից դուրս», և քանի որ Արևմտյան Հայաստանը մտնելու էր Ռուսաստանի կազմը, Հայկական հարցը, ինչպես արտակարգ թեթևամտությամբ նա գրում էր, այլևս «կյանքի չի կոչվելու»:

Այդ քաղաքականության հետևանքը եղավ 1916 թ. ամռանը հայկական կամավորական ջոկատների վերացումը: Մեկ տարի անց ժամանակավոր կառավարության փորձերը՝ վերականգնելու ազգային զորամիավորումները, այդպես էլ ավարտի չհասցվեցին:

Ցարիզմի տապալումից հետո ժամանակավոր կառավարությունը Արևելյան Հայաստանին անկախություն չտվեց, ինչին չէին էլ ձգտում հայ քաղաքական ուժերը: Երկրամասը կառավարելու համար ժամանակավոր կառավարությունը ստեղծեց Անդրկովկասի հատուկ կոմիտե (ОЗАКОМ), որը Հոկտեմբերյան հեղափոխության հաղթանակից հետո վերակազմավորվեց Անդրկովկասյան կոմիսարիատի: Ինչ վերաբերում էր Արևմտյան Հայաստանին, ժամանակավոր կառավարության 1917 թ. ապրիլի 26-ի հրովարտակով ռուսական զորքերի կողմից գրաված Թուրքահայաստանի տարածքը, մինչև խաղաղության դաշնագրով Թուրքահայաստանի կարգավիճակի վերջնական որոշումը, հանվում էր կովկասյան իշխանությունների և կովկասյան ռազմաճակատի զինվորական իշխանությունների տնօրինությունից և անմիջականորեն ենթարկվում էր ժամանակավոր կառավարությանը: Այդ [illegible]ությամբ Կերենսկու կաբինետի ձեռնարկած [illegible] ևս մնացին անավարտ:

Առանձնակի հետաքրքրություն է ներկայացնում երկրամասում գործող հայ քաղաքական կուսակցությունների դիրքորոշումը Անկախ Հայաստանի ստեղծման հարցում:

ՀՀ դաշնակցությունը փետրվարյան հեղափոխությունից հետո Արևելյան Հայաստանը (որի սահմանները դեռևս անորոշ էին), դիտում էր որպես Անդրկովկասի դաշնակցային հանրապետության մի մաս, որը որպես այդպիսին պետք է կազմեր «Ռուսաստանի դաշնակցային հանրապետության անբաժան մասը» և անկախ էր լինելու իր ներքին բոլոր գործերում: Իսկ թե ինչ կերպ էր լուծվելու այդ հարցը, դա թողնվում էր Ռուսաստանի ապագա Սահմանադիր ժողովի կամքին:

Ինչ վերաբերում էր Արևմտյան Հայաստանին, ապա այս փուլում ևս դաշնակցությունը կանգնած էր 1907 թվականին կայացած իր 4-րդ ընդհանուր ժողովի մշակած տեսակետին, ըստ որի կուսակցությունը ձգտում էր ամեն գնով իրագործել Արևմտյան Հայաստանի ներքին անկախությունը՝ **«իբրև Օսմանյան Ֆեդերատիվ պետության մի մասը»**:

1917 թ. հուլիսին, երբ Ստոկհոլմում նախատեսվում էր հրավիրել ընկերվարական միջազգային խորհրդաժողով (որն այդպես էլ չգումարվեց) ՀՀ դաշնակցությունը նախապատրաստել էր հայերի պահանջները պարունակող մի հուշագիր, որում ասված էր. «Ռուսահայությունը Վրաստանի և Թաթարստանի հետ պետք է լինի ինքնավար՝ դաշնակցային ու հանրապետական Ռուսաստանի ծոցում», Թուրքահայաստանը պետք է ազատագրվի թուրքական տիրապետությունից, «Ազատ Հայաստանը բովանդակելու է հայկական 6 վիլայեթներ և Կիլիկիան, ի բացառյալ 78 թվականների պատերազմից հետո հայկական նահանգներին միացված մահմեդական շրջանները»:

Ուժի մեջ էր մնում երկու Հայաստան ունենալու գաղափարը: Այսպիսով, այս փուլում դաշնակցությունը միացյալ և անկախ Հայաստան ստեղծելու հարցը մոտ ապագայի համար նույնիսկ տեսականորեն չէր դնում:

Հնչակյանները պաշտպանում էին ազգերի ինքնորոշման գաղափարը, որը, ըստ նրանց, պետք է իրականացներ Ռուսաստանի ապագա Սահմանադիր ժողովը, սակայն խուսափում էին հստակորեն շարադրել իրենց դիրքորոշումը, թե ինչ էին հասկանում ինքնորոշում հասկացության տակ:

Միացյալ Հայաստան ստեղծելու գաղափարը այս փուլում առաջ է քաշել Ստ. Շահումյանը: Հանդես գալով բոլշևիկների կովկասյան երկրային համագումարում (1917 թ. հոկ. 6-ին), նա նշել է. «Թուրքահայաստանի հարցի լուծումը մենք պետք է թողնենք հենց այդ մարզի բնակչությանը... Ռուսաստանին միանալու՝ նրանց որոշման դեպքում նրանք պետք է միացվեն հայերին»:

Այս չէր նշանակում, թե բոլշևիկներն առաջ էին քաշում միացյալ և անկախ Հայաստան ստեղծելու հարցը: Նրանք խոստանում էին հայերին մարզային ավտոնոմիա ապագա Խորհրդային Ռուսաստանի կազմում, եթե նույնիսկ ազատագրվեր Արևմտյան Հայաստանը և այն միավորվեր Արևելյան Հայաստանի հետ:

Այսպիսին էր այդ փուլում քաղաքական ազդեցություն ունեցող կուսակցությունների դիրքորոշումը խնդրո առարկա հարցում: Սակայն և ոչ մի կուսակցություն ուժ չուներ իրականացնելու նույնիսկ կիսատ-պռատ ծրագրերը:

1917 թ. հոկտեմբերյան հեղափոխության հաղթանակը խառնեց բոլոր խաղաթղթերը:

Մի պահ տպավորություն ստեղծվեց, թե բոլոր խոշոր տերությունները շահագրգռված էին Արևմտյան Հայաստանը դուրս բերել Թուրքիայի տիրապետության տակից. չէ՞ որ նրանք այդ խոստացել էին հայերին դեռևս պատերազմի նախօրյակին:

1917 թ. դեկտեմբերի 21-ին Լլոյդ Ջորջը Անգլիայի համայնքների պալատում հայտարարեց, թե «Հայաստանը երբեք այլևս չի դրվի թուրքերի նողկալի տիրապետության տակ»: Ակնկալվում էր, որ այն անցնելու էր Անգլիայի տիրապետության տակ:

Դեկտեմբերի 23-ին Անգլիան և Ֆրանսիան կնքեցին գաղտնի պայմանագիր, որով Ռուսաստանը բաժանվում էր ազդեցության գոտիների: Կուբանը, Հայաստանը (Արևմտյան և Արևելյան), ամբողջ Կովկասը, Վրաստանը, Ադրբեջանը, Քրդստանը վերահսկվելու էին Անգլիայի կողմից, իսկ Բեսարաբիան, Ուկրաինան, Ղրիմը՝ Ֆրանսիայի կողմից:

Նույն դեկտեմբերի 22-ին ԱՄՆ-ի պետական դեպարտամենտը ստեղծված իրավիճակի վերաբերյալ պրեզիդենտին ներկայացվելիք հուշագրում նախատեսում էր, որ ԱՄՆ-ը «պետք է երաշխավորի հայերի ինքնավարությունը, ոչ միայն որպես արդարության և հումանիզմի կենսական կարևոր հարց, այլ որպեսզի Փոքր Ասիայում վերականգնվի մի ժողովուրդ, որն ընդունակ է կանխելու Գերմանիայի կողմից Թուրքիայի տնտեսական մոնոպոլիզացիան...»:

Սրան հաջորդեց պրեզիդենտ Վիլսոնի՝ 1918 թ. հունվարի 8-ի ելույթը կոնգրեսում («14 կետերը»): ԱՄՆ-ը միաժամանակ գործնական քայլերի էր դիմում՝ թույլ չտալու բոլշևիզմի հաղթանակը Անդրկովկասում:

Դեկտեմբերի 29-ին Խորհրդային Ռուսաստանի ժողկոմխորհը ընդունեց «Թուրքահայաստանի մասին» հանրահայտ հրովարտակը, որով հայտարարում էր, թե պաշտպանում է «Ռուսաստանի կողմից օկուպացված «Թուրքահայաստանի» հայերի ազատ ինքնորոշման իրավունքը՝ ընդհուպ մինչև լիակատար անկախություն»: Արևելյան Հայաստանի մասին ոչ մի ակնարկ չկար:

Այսպիսով, 1917 թվականի դեկտեմբերն առատ էր հայերին տրվող խոստումներով: Սակայն, բոլորի համար էլ պարզ էր, որ հայերին տրվող խոստումները չէին կարող կաշկանդել Հայաստանի զավթմանը ձգտող թուրքերին, որոնք հասկանում էին միայն իրենց դեմ ուղղված զենքի լեզուն: Իսկ զենք գործադրող չկար:

Դաշնակիցները լքել էին հայերին: Խորհրդային Ռուսաստանը դուրս էր բերել իր զորքերը Արևմտյան Հայաստանից: Կովկասյան ճակատը մերկացվել էր: Անդրկովկասի անմիաբան կոմիսարիատը այն պաշտպանելու ջանքեր չէր գործադրում: Օգտվելով այս ամենից, ռուսական զորքերի կողմից ջախջախված թուրքական բանակները շունչ քաշեցին և խախտելով դեկտեմբերի 5-ին Երզնկայում կնքած զինադադարը, ոչ միայն օկուպացրեցին Արևմտյան Հայաստանը, այլև 1918 թ. հունվար-փետրվարին անցան ռուս-թուրքական 1914 թ. սահմանը ու ներխուժեցին Անդրկովկաս:

Մարտի 3-ին գերմանական բլոկը Բրեստում Խորհրդային Ռուսաստանին պարտադրեց մի պայմանագիր, որով Թուրքիայի դիրքերն Անդրկովկասում աննախադեպ ամրապնդվում էին:

Տրապիզոնում այդ օրերին ընթացող թուրք-անդրկովկասյան բանակցությունների ժամանակ Անդրկովկասի սեյմի պատվիրակությունն հայտարարեց, որ չի ընդունում առանց իրեն մասնակցության Բրեստում կնքած պայմանագիրը: Թուրքերը իրենց հերթին բանակցությունները շարունակելու նախապայման համարեցին Անդրկովկասի անկախության հռչակումը:

Թուրքերն հեգնանքով ընդունեցին Ալ. Խատիսյանի առաջարկը՝ Թուրքիայի կազմում Արևմտյան Հայաստանին ինքնավարություն տալու մասին, հեգնանքով, որովհետև նրանք արդեն վերազավթել էին այն և ձեռնամուխ էին եղել Կովկասում պանթուրքիզմի հաղթարշավը կաշկանդող Արևելյան Հայաստանի ոչնչացմանը:

1918 թ. գարնանը թուրքերը գրավել էին Էրզրումը, Արդահանը, Բաթումը, Սարիղամիշը, Կարսը, Ալեքսանդրապոլը և այլ տարածքներ ու շարժվում էին դեպի Երևան: Հայոց Ազգային խորհրդի (Թիֆլիսի) փորձերը՝ գերմանացիների օգնությամբ դադարեցնելու թուրքերի հետագա առաջխաղացումը, արդյունք չտվեցին...

Թուրքական զորքերի առաջխաղացումը պրակտիկորեն օրակարգից հանում էր ոչ միայն Արևմտյան Հայաստանը Թուրքիայի տիրապետության տակից դուրս բերելու հարցը, այլև ուղղակի սպառնում էր արևելահայերի զանգվածային կոտորածով:

ԱՄՆ-ի պետքարտուղար Ռ. Լանսինգը, հենվելով ստացված տեղեկությունների վրա, 1918 թ. ապրիլի 3-ին Լոնդոնում ԱՄՆ-ի դեսպան Փեյջին հղած հեռագրում մատնանշում էր, որ «հայերի կոտորածը երկու ամսվա ընթացքում պրակտիկորեն անխուսափելի է»: «Հայերի գլխովին ոչնչացումը կանխելու համար», Լանսինգը անհրաժեշտ էր համարում Անգլիայի կառավարության միջամտությունը: «Քանի որ ԱՄՆ-ը պատերազմի մեջ չէ Թուրքիայի հետ,— գրում էր Լանսինգը,— նրա կառավարությունը զուրկ է որևէ գործողություն ձեռնարկելու հնարավորությունից»:

ԱՄՆ-ի նախկին պրեզիդենտ Թեոդոր Ռուզվելտն ավելի վճռական էր: Հանդես գալով կոնգրեսում (1918 թ. սեպտեմբերի 6-ին) նա հայտարարեց, որ Թուրքական կայսրությունը «պետք է տապալվի, բոլոր սուբյեկտ ժողովուրդները պետք է ազատություն ստանան և թուրքը պետք է քշվի Եվրոպայից... Հայաստանը պետք է ազատ լինի»:

Դժբախտաբար այս գիտակցված անհրաժեշտությանը չհետևեցին գործողություններ:

Անգլիայի օգնությունն հանգեց նրան, որ 1918 թ. գարնանը Թիֆլիսի հայոց Ազգային խորհրդին տրամադրեց մի չնչին գումար՝ 4 միլիոն ռուբլի՝ զենք և ռազմական հանդերձանք ձեռք բերելու համար: Այլ երկրներից հայերն օգնություն չստացան: Նրանց չօգնեցին նաև հայ մեծահարուստները:

Մինչդեռ արևելահայերի վիճակը, իրոք, տագնապալից էր: Վրաց մենշևիկներն ու մուսավաթականները, Բաթումում վերսկսված թուրք-անդրկովկասյան բանակցությունների ընթացքում, երբ Անդրկովկասն արդեն հայտարարել էր իր անկախությունը, հայերից գաղտնի գործարքի մեջ մտան թուրքերի և գերմանացիների հետ:

Օգտվելով հայերի մեկուսացումից, թուրքերն շտապում էին գրավել Երևանը, ավարտի հասցնել հայերի ցեղասպանությունը և հասնել Բաքու, որտեղ նրանց սպասում էին մուսավաթականները:

Սակայն 1918 թ. գարնանը մուսավաթական ուժերի ջախջախումը Ստեփան Շահումյանի գլխավորած Բաքվի կոմունայի զինված ուժերի կողմից, որի կազմում մտնում էին Համազասպի գլխավորած 10—12 հազարանոց հայկական գումարտակները, ինչպես նաև մայիսի վերջերին Ղարաքիլիսայի, Բաշ-Ապարանի և Սարդարապատի տակ հայ աշխարհազորայինների (որոնց շարքերում կային նաև եզդիներ և այլ ազգերի ներկայացուցիչներ) կողմից թուրքական հրփացած զորքերի ջախջախումը կանխեցին Երևանի գրավումը:

«Արարատյան հայության տերն ու իրավական մարմինն այդ օրերում,— գրում է ժամանակակիցը,— Երևանի Ազգային խորհուրդն էր՝ Արամի գլխավորությամբ...»:

Երբ թուրքերն հասել էին Սարդարապատի մատույցները և ծեծում էին Երևանի դռները, իսկ Երևանի դումայում աթոռներ գրաված ազգային ջոջերից ոմանք առաջարկում էին առանց դիմադրության Երևանն հանձնել թուրքերին, Վանի 1915 թվականի պաշտպանական հերոսամարտերում մկրտված Արամ Մանուկյանը Ազգային խորհրդի նիստ հրավիրեց: «Հուզմունքալից նիստ է Ազգային խորհրդի,— գրում է ժամանակակիցը,— բոլորը հուսալիք են. առաջարկ է լինում դատարկել Երևանը. այդտեղ ահա, հայ ժողովրդի մեծ կամքը՝ Արամը ծառանում է ըմբոստորեն, խփում է ձեռքը սեղանին ու անդրդվելի կամքով հայտարարում, թե Երևանը չպետք է դատարկել, թե պետք է դիմադրել մինչև վերջին մարդը»:

Ղարաքիլիսայի, Բաշ-Ապարանի, Սարդարապատի տակ 1918 թ. մայիսին տարած հաղթանակը, որում իրենց խոշոր ավանդն ունեին զորավարներ Նազարբեկյանը, Դրոն, Սիլիկյանը, Փիրումյանը և մյուսները, նորօրյա Ավարայր էր, ինչը անգնահատելի դեր խաղաց դեպքերի հետագա ընթացքում: Բանն այն է, որ թուրքերը ձգտում էին գրավել Երևանը և այն հանձնել մուսավաթականներին, որոնց պատվիրակներն, իրենց հերթին, Բաթումի բանակցությունների ժամանակ պահանջում էին, որպեսզի ապագա Հայաստանի մայրաքաղաքը լիներ Էջմիածինը, իսկ Երևանը տրվեր Ադրբեջանին:

Մայիսի 25-ի գիշերը Բաթումում Ն. Ժորդանիան տեղյակ է պահում Ալ. Խատիսյանին, որ Վրաստանը հայտարարում է իր անկախությունը:

«Ինչպե՞ս,— բացականչել է Խատիսյանը,— չէ՞ որ մենք և դուք միասին պատերազմի մեջ ենք, ընդհանուր պատերազմի մեջ ընդհանուր թշնամու դեմ, ինչպե՞ս կրնաք լքել մեզ, երբ մենք դեռ արյուն կը թափենք: Միթե ազնիվ բան է այս...»: «Մենք չենք կարող խեղդվել ձեզ հետ միասին»,— սառը պատասխանել է Ժորդանիան, մոռացության մատնելով հայ-վրացական դարավոր բարեկամության ավանդույթները:

Հիշելով այս տխուր պատմությունը, Խատիսյանն ավելացնում է. «մեզ իրապես ուրիշ ելք չէր մնում, բայց եթե մեր կողմե ևս հայտարարել Հայաստանի անկախությունը»:

1918 թ. մայիսի 28-ին, Հայոց Ազգային (կենտրոնական) խորհուրդը, լսելով Հով. Քաջազնունու և Ալ. Խատիսյանի զեկուցումը Բաթումում կայացած բանակցությունների և ստեղծված իրավիճակի մասին, երկար վիճաբանություններից հետո, իրեն հայտարարեց «հայկական գավառների գերագույն և միակ իշխանություն», ժամանակավորապես իր վրա վերցնելով ստեղծվող հանրապետության կառավարության դերը, մինչև վերջինիս կազմավորվելը:

Անդրադառնալով այդ հարցին, Ս. Վրացյանը գրում է. «Անկախության հայտարարությունը եղավ ավելի ուշ, մայիսի 30-ին, ավելի արտաքին ճնշումների տակ, քան Ազգային խորհրդի հոժար կամքով»:

Ազգային խորհրդի որոշմամբ ստեղծված պատվիրակությունը (Ալ. Խատիսյան, Հով. Քաջազնունի, Մ. Պապաջանով) Հայաստանի Հանրապետության անունից, արդեն անջատ բանակցությունների հետևանքով, 1918 թ. հունիսի 4-ին Բաթումում «հաշտության և բարեկամության պայմանագիր» ստորագրեց Թուրքիայի հետ: Վերջինս նման պայմանագրեր ստորագրեց նաև Վրաստանի և Ադրբեջանի հետ: Ըստ այդ պայմանագրերի Թուրքիային էին անցնում Բաթումը, Կարսը, Արդվինը, Արդահանը, ամբողջ Ախալքալաքի գավառը, Ախալցխայի և Սուրմալուի գավառների մի մասը, Ալեքսանդրապոլի և Էջմիածնի գավառների կեսը և այլ տարածքներ՝ 1 մլն 250 հազար բնակչությամբ:

Այս պայմանագրերն ավելի թալանչիական էին, քան Բրեստի պայմանագիրը:

Հայաստանի սահմանները չէին անցնում 9 հազ. քառ. կիլոմետրից: Այս տարածքի վրա էր ծնունդ առնում Հայաստանի Հանրապետությունը:

Հայոց (կենտրոնական) Ազգային խորհրդի որոշմամբ նորաստեղծ հանրապետության վարչապետ նշանակվեց Հովհ. Քաջազնունին: Նրա կազմած կաբինետը, որի նախարարները, բացի զինվորականից, դաշնակցականներ էին, հուլիսի 17-ին Թիֆլիսից տեղափոխվեց Երևան: Օգոստոսի 1-ին, Հայոց Ազգային խորհուրդը կազմած կուսակցությունները համամասնության սկզբունքով ձևավորեցին Հայաստանի Հանրապետության 47 հոգուց բաղկացած առաջին խորհրդարանը:

Հայաստանի Հանրապետության կայացումն ընթացավ շատ բարդ ու ողբերգական անցքերով լի ճանապարհով: Կտրված Խորհրդային Ռուսաստանից և չճանաչված նրա կողմից, շրջապատված թշնամի ու անբարյացակամ պետություններով, լցված արևմտահայ հարյուր հազարավոր ընչազուրկ գաղթականներով, ժառանգելով ծայր աստիճանի քայքայված տնտեսություն, Հայաստանի առաջին հանրապետությունը կենաց ու մահու պայքար էր մղում իր գոյության իրավունքը հաստատելու համար: Իսկ դաշնակից տերությունները, որոնց պատերազմում տարած հաղթանակի համար միլիոն ու կես հայեր էին նահատակվել, շռնդալից խոստումներից այն կողմ չէին անցնում:

Անհրաժեշտ եմ համարում ընդգծել, որ խորհրդահայ պատմաբաններս, կաշկանդված ժամանակի գաղափարախոսությամբ, ժխտում էինք Հայաստանի Հանրապետության ստեղծման նշանակությունը հայոց պետականության վերականգնման խնդրում, այնպես, ինչպես, այժմ, որոշ քաղաքական գործիչներ և պատմաբաններ, տուրք տալով այսօրվա դեռևս «չմարված» տրամադրություններին, փորձում են ժխտել Խորհրդային Հայաստանի դերը հայոց պետականության պահպանման ու ամրապնդման գործում:

Մերժելով քարոզչական բնույթ կրող այս երկու ծայրահեղ և իրարամերժ տեսակետները, պետք է հավաստել, որ Հայաստանի Հանրապետության ստեղծումը սկիզբ դրեց հայ ժողովրդի՝ դարերի խորքում կորցրած պետականության վերածննդին և վերջին հաշվով հանդիսացավ Արևելյան Հայաստանը Ռուսաստանին միացնելու պատմական ակտի գլխավոր արդյունքը: Չլիներ այդ միացումը, չէր լինի նաև այսօրվա Հայաստանը:

«ԱԿՆԱՐԿՆԵՐ ՓԱՐԱՋԱՆՈՎԻ ՄԱՍԻՆ»

Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի հրատարակչությունը հերթական նվերը մատուցեց մեզ՝ լայն ընթերցողի սեղանին դնելով «Ակնարկներ Փարաջանովի մասին» գիրքը (ռուսերեն): Այն նվիրված է աշխարհահռչակ արվեստագետ, փառաբանված կինոռեժիսոր Սերգեյ Փարաջանովի կյանքին ու ստեղծագործությանը, հազվագյուտ մի նորարարի ու հեղափոխականի, որը վիթխարի դեր խաղաց ուկրաինական, հայկական, վրացական և, անպայման, համաշխարհային կինոարվեստի զարգացման գործում:

Գրքի հեղինակն է լրագրող և ճանաչված կինոգետ Կարեն Քալանթարը, որը սիրով, հիացումով ու պատկառանքով երկար տարիներ ուսումնասիրել ու գիտական բծախնդրությամբ հավաքել ու մեզ է ներկայացրել նշանավոր արվեստագետի զարմանալի կյանքի ու ստեղծագործության հանգուցային էջերը:

Կարեն Քալանթարը պատմում է Փարաջանով-ռեժիսորի կայացման և ապա հանգամանորեն վերլուծում նրա նշանավոր ստեղծագործությունները՝ «Մոռացված նախնիների ստվերները», «Նռան գույնը», «Լեգենդ Սուրամի բերդի մասին» և «Աշուղ Ղարիբ»:

Այս կինոնկարներից ամեն մեկին հեղինակը նվիրել է առանձին մի ակնարկ, և այդ պատումներից հյուսվել է մեծ ռեժիսորի ու արվեստագետի, բարդ ու հակասական մարդու և տաղանդաշատ կինոգործչի լիարյուն կերպարը:

Գրքում էջեր կան նվիրված նախկին համակարգի և Փարաջանովի բախման մասին, որի արդյունքը 5 տարով մեկուսացումն էր աշխարհից և արվեստից:

«Ակնարկներում» անդրադարձ կա Փարաջանովի չիրականացած մտահղացումների, համաշխարհային կինոյին նրա բերած անուրանալի ավանդի և իհարկե՝ նրա յուրահատուկ ու ինքնատիպ ստեղծագործության, որոնց նմուշները ցուցադրված են Երևանի Փարաջանովի թանգարանում:

Ինչպես գրքի առաջաբանում գրել է ակադեմիկոս Արամ Գրիգորյանը, Կ. Քալանթարը իր «Ակնարկներում» զարգացնում է կարևոր միտք այն մասին, որ «փարաջանովյան ֆիլմերի հերոսը ինքը Փարաջանովն է: Ռեժիսորը հանդիսատեսի մեջ փնտրում է իր հոգեկան տվյալաների ըմբռնումը, իր էսթետիկական ապրումների արձագանքը, քանի որ այն աշխարհը, որ նա ներկայացնում է իր կինոնկարներում, նրա համար արժեքավոր է առաջին հերթին իր էսթետիկական բովանդակությամբ»:

«Ակնարկներ Փարաջանովի մասին» գիրքը արվեստագիտական բարձրարժեք ստեղծագործություն է, արդիական է իր մտածողությամբ և խորը մարդկային:

Ինչպես նշեցինք, գիրքը հասցեագրված է լայն ընթերցողին և կարդացվում է մեծ հետաքրքրությամբ: Չմոռանանք արժանին մատուցել ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչությանը՝ տպագրության բարձր որակի և բարձրաճաշակ ձևավորման համար:

Ընկերոջս հիշատակին

Հանկարծահաս մահը մեզանից խլեց ականավոր գրականագետ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ակադեմիկոս, Հայրենական մեծ պատերազմի վետերան Վաչե Սմբատի Նալբանդյանին:

60-ից ավելի տարիներ մտերիմ ընկերներ էինք: Միասին էինք ընդունվել Երևանի պետական համալսարան, Վաչեն՝ բանասիրական, ես՝ պատմության ֆակուլտետ:

1941 թ. հուլիսին, Հայրենական պատերազմի սկսվելուց անմիջապես հետո, մենք, շատերի հետ միասին, 4-րդ կուրսը նոր ավարտած, մեկնեցինք բանակ, սովորեցինք Թելավի ռազմական ուսումնարանում, որտեղից էլ՝ ռազմաճակատ: Պատերազմի հաղթական ավարտից հետո, շարունակեցինք մեր ուսումը Երևանի պետական համալսարանի ասպիրանտուրայում: Հենց այդ տարիներին էլ Վաչեն ընտրեց իր կյանքի արժանավոր ընկերուհուն՝ Պարգիկին, ամուսնացավ նրա հետ, ունեցան երեխաներ, թոռներ:

Վաչեն մեծ ներշնչումով զբաղվում էր հայ հին և միջնադարյան գրականության, հայ մեծ գրողներ Դերենիկ Դեմիրճյանի, Ստեփան Զորյանի պատմավեպերի ուսումնասիրությամբ, անձնական սերտ կապեր ուներ նրանց հետ, խորհրդակցում էր, սովորում գրական երախտավորներից:

Իր զբաղեցրած բոլոր պաշտոններում էլ Վաչեն երբեք չխզեց կապերը հին և ստուգված ընկերներից: Իր առաջին իսկ աշխատություններից մեկը՝ «Վարդանանց պատերազմը և Դ. Դեմիրճյանի «Վարդանանքը» գիրքը «Լավագույն ցանկություններով և սպասելիքներով» մակագրությամբ նվիրելով ինձ, գրել էր. «Ամեն մի հայրենասեր, որի համար թանկ է մեր հայրենիքի պատիվը, որի համար թանկ են մեր հերոսական նախնիների թողած հերոսական ավանդույթները, չի կարող չտարվել «Վարդանանքով»: Հայրենասիրության գաղափարին էլ նա նվիրեց իր ողջ գիտանկյանական կյանքը, այդ ոգով դաստիարակեց ուսանողների բազմաթիվ սերունդներ: 1996 թ. մայիսի 25-ին, իր նոր լույս տեսած «Կենսամատենագրությունը» գիրքը նվիրելով թոռնիկին, Վաչեն մակագրել էր. «Իմ շատ սիրելի, սիրասուն թոռնուհուս՝ Սոփյային, որին այս գրքույկը մասամբ կհիշեցնի իր տատապախ պապի մասին: Գուցե քո պապով պարծենալու շատ բան չես ունենա, բայց, կարծում եմ նաև, որ նրա ժառանգը կոչվելուց երբեք չես ամաչի, իմ պաշտելի թոռնուհի: Քո պապը իր ժողովրդին (և ոչ ոքի) պարտք չի մնացել»:

Վաչե Նալբանդյանի հիշատակը միշտ վառ կմնա բոլոր նրանց սրտերում, ովքեր իմացել և ճանաչել են լավ ընկերոջը, գիտնականին, քաղաքացուն:

Գևորգ ՂԱՐԻԲՋԱՆՅԱՆ
Ակադեմիկոս

Երկու լուսանկար. մեկը՝ ակադեմիկոս Վաչե Նալբանդյանն է իր ընտանիքով, 40 տարի առաջ: Իսկ ահա այս մեկը՝ նրա վերջին լուսանկարն է. 1998 թվականի փետրվարի 10. ՀՀ ԳԱԱ նախագահության դահլիճում գիտաժողով էր: Ընդմիջման պահին ակադեմիկոսին մոտեցավ մեր աշխատակից Արամ Վարդանյանը և ցանկացավ լուսանկարել նրան:

— Այ տղա, դու իմ ուսանողն ես եղել, արի միասին նկարվենք, թող ինձանից հիշատակ մնա,— ասաց Վաչե Նալբանդյանը, թևանցուկ անելով մեր աշխատակցին:

Լուսանկարվեցին: Մի քանի օր հետո Վաչե Նալբանդյանը այլևս չկար: Այս լուսանկարն էլ, իրոք, դարձավ հիշատակ:

ԵԹԵ ՉԵՆՔ ՈՒԶՈՒՄ ՈՒՇԱՆԱԼ

Յուրաքանչյուր պետության գիտատեխնիկական առաջընթացն ու զարգացումը կապված են որակյալ կադրերի պատրաստման հետ՝ բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների համակարգում նորագույն տեխնոլոգիաների ճկուն և արագ ուսումնասիրման և դասավանդման գործընթացի հետ:

Չէ՞ որ այսօրվա ուսանողները հինգ տարի բուհում սովորելուց հետո արտադրության մեջ պետք է աշխատեն 35—40 տարի և ավելի, և եթե հաշվի առնենք, որ գիտության զարգացումը և նորագույն տեխնոլոգիաների ներդրումը արտադրության մեջ կատարվում էր նախկին ԽՍՀՄ-ում 8—10 տարվա ընթացքում, արտասահմանյան որոշ երկրներում 5—6 տարում, Ճապոնիայում 3—4 տարում, ապա այսօրվա բուհն ավարտող մասնագետը 35—40 տարի աշխատելու ընթացքում պետք է սովորի և յուրացնի մոտավորապես արտադրության նորագույն տեխնոլոգիայի 6—8 տարբերակ: Դա բավականին դժվար և աշխատատար գործընթաց է, էլ չեմ խոսում կադրերի որակավորման բարձրացման մասին, հատկապես արտադրության մեջ աշխատող մասնագետների: Հետևաբար պարզ է, որ փոքր պետության համար արտադրության ճկուն և արագ զարգացումը, շուկայի նվաճումը կապված է արտադրության նորագույն տեխնոլոգիաների անմիջական և արագ ներդրման հետ: Այն չի կարող իրագործվել և զարգանալ առանց գիտական, ինժեներատեխնիկական որակյալ կադրերի մասնակցության, առանց գիտա-կրթական համակարգում նորագույն տեխնոլոգիաների գիտական ուսումնասիրման, նրանց նորությունների ուսուցման և բացահայտման:

Նախկին ԽՍՀՄ-ում գիտատեխնիկական առաջընթացի նորագույն նվաճումները առաջին հերթին ներդրվում էին ռազմական արդյունաբերության մեջ, իսկ ժողովրդական սպառման ապրանքների արտադրության բնագավառը դիտվում էր երկրորդական: Դրա արդյունքը մենք տեսնում ենք այժմ, երբ արտասահմանյան ապրանքները ողողել են մեր շուկան: Թեև հումքի հսկայական պաշարներ ունենք, սակայն այն վաճառվում է արտասահմանին որպես սկզբնական հումք, այլ ոչ թե, որպես մշակված արտադրանք: Պատճառը՝ հնացած արտադրական տեխնոլոգիաներն են: Հանրապետության գործարանների մեծ մասը այսօր չի աշխատում, դարձյալ հին տեխնոլոգիաների պատճառով: Բնականաբար, որպեսզի արտադրության տեխնոլոգիան արագ և ճկուն զարգացում ապրի, շատ վերադասավորի իր ուժերն ու հարմարվի շուկային, պետք են տեխնիկական կադրեր, մինչդեռ դրանք մեկ-երկու տարում չեն պատրաստվում: Այդ գործը պետք է սկսել բուհերից, կադրերի արագ որակավորման դասընթացներից:

Եթե արտադրության մեջ գիտական և պրակտիկ աշխատանքով ստեղծվել է նոր հաստոց, նոր սարքավորում, նոր տեխնոլոգիա, ապա գոնե նրա մի օրինակը, կամ գոնե տեխնիկական նոր գրականությունը պետք է պարտադիր և արագ ներդրվի համապատասխան ուսուցման բնագավառում, որպեսզի սովորողը, ուսանողը, ապագա մասնագետը, հնարավորություն ունենա նոր տեխնոլոգիան ուսումնասիրի անմիջապես՝ իր ուսուցման 5 տարիների ընթացքում: Հակառակ դեպքում, առաջին կուրսից մինչև 5-րդ կուրս սովորելու ընթացքում արտադրության մեջ շատ բան է փոխվում, որին ապագա մասնագետը անտեղյակ է: Եթե բուհի համակարգում նորագույն տեխնոլոգիաների արագ ներմուծում չըկատարվի, բուհին չտրվեն անհրաժեշտ նյութական միջոցներ՝ նորագույն տեխնոլոգիաների, գրականության և սարքավորումների ձեռք բերման համար, ապա արտադրության զարգացումը դարձյալ կարող է ետ մնալ, ինչին ականատես ենք այժմ, երբ հազարավոր ճարտարագիտական կադրեր սպարեզ չեն գտնում իրենց գիտելիքների համար և, փոխելով մասնագիտությունը, տեղեր են զբաղեցնում վաճառասեղաններին մոտ: Այդ մարդիկ մի քանի տարի հետո կմոռանան ունեցած գիտելիքները և այսօրվա ու անցած տարիների կրթությունը կդառնա ավելորդ բեռ՝ թե իր և թե պետության համար:

Նույնը կարելի է ասել և գյուղատնտեսության բնագավառում: Անցած տասնամյակներին գրեթե գյուղմթերքների արտադրության և վերամշակման գործում տեխնոլոգիական ոչ մի առաջընթաց չի նկատվել ու դեռ եղածն էլ փոշիացել է: Շատ տեղերում գյուղատնտեսական աշխատանքը իջել է միջնադարյան մակարդակի:

Ժողովրդական սպառման ապրանքների արտադրությունը արևմուտքում կատարվում է հիմնականում փոքր և անհատական տնտեսական գործունեությամբ զբաղվողների կողմից, որտեղ, փոքր մասշտաբների շնորհիվ, տեխնոլոգիան արմատապես փոփոխելը ավելի դյուրին է և էժան:

Իսկ տեխնիկական և գյուղատնտեսական մասնագիտություններ սովորեցնող բուհերում, արդյո՞ք, տեխնիկական միջոցները, ուսումնասիրման նյութը փոխվո՞ւմ է 4—5 տարին մեկ՝ պահանջից ելնելով:

Սա է կարևոր մտահոգությունը:

Արամ ՄԱԶՄԱՆՅԱՆ

ԴԻԵՏԱ ԱՐՅԱՆ ՀԱՄԱՐ

Օքսֆորդի համալսարանի հետազոտողները ապացուցել են, որ մարդու արյան խումբը և սնվելու կերպը անմիջական կապ ունեն տարբեր հիվանդությունների առաջացման հավանականության հետ: Եվ հիմնավոր պատճառաբանվածությամբ հայտարարել են, որ «մեր առողջությունը խաթարում են այն սննդամթերքները, որոնք «անհամատեղելի» են արյան այս կամ այն խմբի հետ»:

Եվ այսպես՝

Երբ դու ունես առաջին խմբի արյուն

Պահպանիր այնպիսի դիետա (կեր այնպիսի սննդամթերք), որում ցածր է ածխաջրածինների քանակը և բարձր՝ սպիտակուցներինը: Ավելի պարզ ասած՝ քիչ կեր հաց և մակարոնեղեն, և ավելի շատ օգտագործիր բուսական յուղ: Հակառակ պարագային քեզ սպառնում է ստամոքսի խոցով կամ արթրիտով հիվանդանալու հեռանկարը:

Երբ դու ունես երկրորդ խմբի արյուն

Քեզ մոտ մեծ է քաղցկեղային և սրտանոթային հիվանդությունների հավանականությունը: Ուրեմն առանց ուշանալու մտահոգվիր բուսակերության անցնելու մասին: Այսինքն՝ պետք է ուտել բանջարեղեն և միրգ, բրինձ, մակարոնեղեն:

Երբ դու ունես երրորդ խմբի արյուն

Սննդի սահմանափակումներ գործնականում չկան: Բայց այնուամենայնիվ զգուշացիր մսից և կաթնամթերքից, քանի որ հատկապես խոցելի է քո նյարդային համակարգը:

Երբ դու ունես չորրորդ խմբի արյուն

Հաշվիր, որ քո բախտը բերել է: Դու առանց վախենալու կարող ես ուտել ամեն ինչ: Բայց միաժամանակ հիշիր, որ տապակած և յուղոտ սնունդը դեռ ոչ մեկին օգուտ չի տվել:

Զգուշացե՛ք խաչմերուկից. մահացու է...

Այս խաչմերուկի մասին համարյա ամեն ամիս մի տխուր, ողբերգական լուր է [illegible], չարագուշակ լուր:

— Իմացե՞լ եք, երեկ երկու հոգու ավտոմեքենան ճզմեց...

— Իմացա՞ք, որ մի ժամ առաջ, ավտոմեքենան մի կին սպանեց...

Եվ նման մահասարսուռ լուրեր: Բայց, հարգելի ընթերցող, քանի որ դեպքերից մեկն էլ տեղի է ունեցել մեր՝ խմբագրության աշխատողներիս, աչքի առաջ, ուրեմն մի շտապեք մեղադրել «մարդասպան» վարորդներին: Բանը այն է, որ սա երևանյան այն եզակի խաչմերուկն է, որը թեև խիստ բանուկ է և պետական կարևոր նշանակություն ունի (Բաղրամյան պ.—Դեմիրճյան փ.), սակայն լուսաֆորը ոչ միայն չի կարգավորում, այլ ինքն է դարձել շատերի մահվան, խեղման պատճառը: Ինչո՞ւ...:

Ահա 2 տարի է, որ մենք երկու քայլի վրա կանգնած պետավտոտեսուչներին ահազանգում, ցույց ենք տալիս, ղեկավարությանն ենք ահազանգում, որ փողոցի երթևեկությունը կարգավորող լուսաֆորներից մեկը սխալ է աշխատում: Երբ անցումի լուսաֆորը ցույց է տալիս կանաչ լույսը, մայրուղին կարգավորող (ձախ կողմի) լուսաֆորը չի արգելակում տրանսպորտի երթևեկությունը և մի քանի վայրկյան դարձյալ կանաչ է ցույց տալիս: Միամիտ անցորդները մտնում են խաչմերուկ ու... դառնում կանաչ լույսի տակ սլացող մեքենայի զոհը:

Մեր ահազանգները տեղ չեն հասնում, ավտոտեսուչ-հերթապահները, ովքեր միայն հսկում են նշված խաչմերուկում հաճախ երևացող կառավարական ավտոմեքենաները, ոչ միայն անտարբեր են սույն ողբերգության նկատմամբ, այլև դեպքի ժամանակ նույնիսկ վթարի վայրին չեն մոտենում: Իսկ մի անգամ էլ երկու սիրունիկ աղջիկ-տեսուչները մեր ահազանգին պատասխանեցին.

— Մենք ձեզ համար օստրի գլազ ենք, որ ամեն ինչ տեսնենք:

Այս հրապարակման առիթը օրերս տեղի ունեցած հերթական ողբերգությունն էր: Գրելով այս մասին, բոլոր «օստրի գլազ»-ներին հիշեցնում ենք ողբերգական անցուդարձերի վայրը՝ Երևան, Բաղրամյան պողոտայի և Դ. Դեմիրճյանի փողոցների խաչմերուկ, որին հարակից են Մ. Բաղրամյան մետրոյի պուրակը, Ազգային ժողովի (նախկին՝ ՀԿԿ ԿԿ-ի) շենքը, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիան և դեպի Կարմիր խաչի գրասենյակ տանող փողոցը: Պարոններ, կարգի հրավիրեք լուսաֆորը, նա մարդասպան է:

Լուսանկարը՝
Ա. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆԻ

Երբ տպարանում պատրաստվում էր թերթի սույն համարը, մեզ հեռաձայնեցին.

— Մարդիկ են հայտնվել խաչմերուկում, հույս կա, որ լուսաֆորը կարգավորվի:

Հուսանք: Չէ՞ որ մարդիկ թանկ են վճարել դրա համար:

ԳԻՏԵԼԻՔՆԵՐ՝ ՓՈՔՐՈՒՑ

«Գիտունիկ» խաղի եզրափակիչ փուլ հասած տաղանդավոր երեխաները, որոնք ներկայացնում էին «Փարոս» և «Արամազդ» թիմերը, ուրախացրին մեզ: «Փարոս» թիմը ներկայացնում էին Երևանի Մուշեղ Մկոյանի անվան № 68 դպրոցի աշակերտները, իսկ «Արամազդ» թիմը՝ Անանիա Շիրակացի ճեմարանի սաները: Այսպիսի միջոցառումներով պետք է հարստացնել անչափահասների առօրյան, կանխել այսօր հանրապետությունում ահագնացող անչափահասների անօրինականությունները: Պետք է հասկանանք նրանց հետաքրքրող և հուզող աշխարհը և առաջնորդենք նրանց դեպի հանդիպումների, մրցումների, գիտության նվաճումների և արվեստի հրաշագործ ու կախարդական աշխարհը:

Մենք չենք ուզում մանրամասն պատմել հաղթողների, մրցանակակիրների մասին: Նշենք միայն, որ փոքր հասակից գիտության ու գիտելիքի հետ հաղորդակցվելը պետք է դառնա համատարած ու մշտական: Մտավորը, միտքը, խելքը, շրջահայաց լինելը մեր ժողովրդի գանձն է:

Սեդա ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ
Մանկավարժական գիտությունների թեկնածու

ԽԱՉԲԱՌ

ՈՒՂՂԱՀԱՅԱՑ 1. Հայոց հնագույն մայրաքաղաք: 2. Տարածք, որ պահանջում էր Արքիմեդը երկիրը շրջելու համար: 3. Գերմանական Բադեն-Վյուրտեմբերգ տարածքի անվանումը: 4. Ալ. Շիրվանզադեի «Պատվի համար» դրամայի հերոսներից: 5. Փոքր անտառ: 6. Քաղաք Մուրմանսկի մարզում: 7. Նահանգ ԱՄՆ-ի հարավ-արևմուտքում: 8. Հնագույն պետություն Տիգրիս և Եփրատ գետերի ստորին ավազանում: 9. Գյուղ Ի. Չկանի շրջանում: 10. Թաղամաս Երևանում: 11. Նախկին գյուղ և երկաթուղային կայարան Սպիտակի շրջանում: 12. Հայ ժողովրդի համար ճակատագրական նշանավոր ճակատամարտի վայր: 25. Պետություն Արևմտյան Աֆրիկայում, Գվինեական ծոցի ափին: 26. Միներալ հումք՝ ալյումին, սոդա և քիմիական այլ նյութեր ստանալու համար: 27. Պետություն Հարավային Ամերիկայում: 28. Ժամանակի միավոր: 31. Հունական դիցաբանության մեջ որսորդության, մանկածնության աստվածուհի: 32. Գետ, որն ունի արևելյան և արևմտյան ճյուղավորումներ և թափվում է Բալթիկ ծովը: 36. Մոկացի անվանյալ ամենայն հայոց կաթողիկոս (946-968 թթ.): 38. Ավազանի չափերով և ջրատարությամբ աշխարհի ամենամեծ գետը: 39. Գրիգոր Նարեկացու հոչինած աղոթագիրքը: 40. Արգոնավորդների առաջնորդը, որ տիրացավ ոսկե գեղմին: 44. Անգլիայում և Հյուսիսային Ամերիկայում ընդունված տարածության չափ: 45. Նահանգ ԱՄՆ-ի հարավում, Մեքսիկական ծոցի ափին: 46. Փառաբանական օրհներգություն եկեղեցական ծիսակատարության ժամանակ: 48. Ամուր կտավ, որ քամու օգնությամբ շարժման մեջ է դնում նավը: 49. Ջրվեժ Հյուսիսային Ամերիկայում: 50. Եղանակավորող բառ, պատասխան համաձայնության համար: 53. Ակսել Բակունցի հերոսներից: 54. Թունավոր օձ: 55. Արդյունաբերական կենտրոն Թուրքիայի հարավում: 57. Փշատերև անտառների սիբիրյան անվանում: 58. Եգիպտոսի Արաբական Հանրապետության պետական և քաղաքական նշանավոր գործիչ (1918—1970 թթ.) 59. Գետ Աֆրիկայում, որի հովիտը եղել է հին քաղաքակրթության կենտրոն:

ՀՈՐԻԶՈՆԱԿԱՆ 13. Պետություն Հարավային Ամերիկայում: 14. Առողջարանային քաղաք Կրասնոդարի երկրամասում: 15. Գյուղ Աշտարակի շրջանում, նախկին անվանումը՝ Իլանչալան: 16. Քաղաք և գետ Էստոնիայում: 17. Բնակավայր, ուր 726 թ. գումարվել է նշանավոր եկեղեցական ժողով: 18. Նավահանգստային քաղաք Էստոնիայում: 19. Փղի տեսակ, որ սփռված ու տարածված է Միջին Ասիայում: 20. Հայաստան աշխարհի հնագույն անվանումներից: 21. Դարան մտած, դարանում թաքնված անձ: 22. Հայկական ժողովրդական խաղ: 23. Պետություն հարավ-արևելյան Ասիայում: 24. Լեռնաշղթա, որ միմյանցից անջատում է Ֆերգանայի և Ալայի հովիտները: 29. Հացաբույսերին մեծ վնաս հասցնող միջատ: 30. Տարրերի պարբերական համակարգի 8-րդ խմբի քիմիական տարր: 33. Գիշատիչ կենդանի, մարդագայլ: 34. Գերմանացի ճանապարհորդ, աշխարհագրագետ, որ եղել է Արարատի գագաթին: 35. Արժեքավոր որսաթռչուն: 37. Այն, ինչին ձգտում են հասնել, ինչն ուզում են իրագործել: 41. Մարզկենտրոն Հայաստանում: 42. Լեռնագագաթ Հայաստանում: 43. Վենետիկյան մայրաքաղաքը: 47. Ամենայն հայոց կաթողիկոսության աթոռանիստ (1066—1090 թթ.): 51. Ընդարձակ բարձրավանդակ Չինաստանում: 52. Բազմամյա ներկատու բույս: 55. Մեծ Հայքի թագավորության արքա (մ.թ.ա. 189—160 թթ.): 56. Ցերեկվա ժամանուն՝ ըստ հայոց օրացույցի: 60. Դասական թվական: 61. Առասպելական կենդանի, որ լիզելով վերքերը, կենդանացնում էր մարդուն: 62. Շախմատի խաղաքար: 63. Լիճ Արևմտյան Հայաստանում, որ ունի նաև Կապուտան անվանումը: 64. Ղազախ լուսավորիչ, բանաստեղծ, ղազախական գրականության հիմնադիրը: 65. Հայոց արքա: 66. Գործող անձ Վ. Սարոյանի «Իմ սիրտը լեռներում է» պիեսում: 67. Քաղաք Քասախի ափին: 68. Քաղաք ԱՄՆ-ի հարավ-արևելքում, Ջորջիա նահանգի վարչական կենտրոնը:

Կազմեց՝
Ալբերտ ՓԱՐՍԱԴԱՆՅԱՆՑ

ՄՐՑՈՒՅԹ

ՀՀ ԳԱԱ բուսաբանության ինստիտուտը հայտարարում է մրցույթ՝ բույսերի էկոլոգիայի և գեոբոտանիկայի բաժնի վարիչի պաշտոնի թափուր տեղի համար:

Մրցույթի ժամկետը՝ մեկ ամիս՝ հայտարարությունը հրապարակելու օրվանից:

Դիմումները փաստաթղթերի հետ միասին անհրաժեշտ է ներկայացնել ինստիտուտի տնօրենին, հետևյալ հասցեով՝ Երևան—63, ՀՀ ԳԱԱ բուսաբանության ինստիտուտ, հեռ.՝ 62-17-81:

«ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ»

Գլխավոր խմբագիր՝ Վլադիմիր ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

Երևան—19, Մարշալ Բաղրամյան 24 դ, հեռախոս՝ 22-44-26:

«Տիգրան Մեծ» ՓԲԸ հրատարակչության: Պատվեր՝ 69288, գրանցման վկայական՝ 448: Ստորագրված է տպագրության՝ 13.03.98 թ. (3434—3439):

Թերթի հովանավորն է «ԿԱՆԱՉ» ՓԲԸ

«ГИТУТЮН» («Наука») — газета НАН РА